

Statens forandrede rolle, Socialdemokratiets politik og de forandrede betingelser for arbejderklassens kamp og reproduktion i 30'erne.

Af Børge Rasmussen

1. INDLEDNING

Formålet med den følgende fremstilling må forstås dobbelt: *på den ene side* som en opstilling af centrale problemer, der materielt og historisk kan begrunde den cementering af reformismen i arbejderklassen, som foregår i 1930'erne, og *på den anden side* som et forsøg på at etablere nogle nødvendige historiske og metodiske overvejelser i forbindelse med en analyse af den statslige socialpolitik som sådan (og især efter 2. verdenskrig).¹

Verdenskrisen² i 1929 og dens gennemslag i den danske økonomi fra 1931 sætter såvel i de kapitalistiske centre som i Danmark skranker for en fortsat kapitalistisk udvikling.

De mulighedsbetingelser for en fortsat kapitalistisk udvikling, som eksisterer med den kapitalistiske stats ændrede rolle og funktioner³ - med den statslige indgriben i den kapitalistiske økonomi - sætter afgørende fokus på en analyse af forandringerne i arbejderklassens politik og strategi (såvel internationalt som nationalt).

For Danmarks vedkommende vil jeg primært se på de statslige kriseindgreb ud fra de problemer, der eksisterer for den danske kapitalisme med verdenskrisens gennemslag i den danske økonomi. Væsentligere ser jeg det at undersøge den økonomiske krise i begyndelsen af 1930'erne og den socialdemokratiske krisepolitik med henblik på de betingelser, der etableres for en fortsat kapitalistisk udvikling. Den socialdemokratiske krisepolitik formidler på baggrund af den økonomiske krise en reorganisering af produktions- og udbytningsbetingelserne i den danske kapitalisme.⁴ Disse betingelser betyder (som vi senere skal se) *for det første*, at der 30'erne igennem sker en stabilisering og cementering af selve kapitalstrukturens karakter, da kapitalkoncentration og kapitaldestruktion i større omfang imødegås via de statslige indgreb. *For det andet* er det vigtigt (og især for en materialistisk begrundet socialpolitikforståelse) at undersøge de *betingelser* for arbejderklassens kamp og reproduktion, der etableres på baggrund af den økonomiske krise og kriseindgrebene.

2. HOVEDPUNKTER I DE STATSLIGE KRISEINDGREB I PERIODEN 1931-34

Jeg vil her forsøge at kortlægge hovedpunkter i den statslige krisepolitik i perioden 1931-34⁵, *dels* for at kunne angive omfanget og karakteren af statens ændrede funktioner i begyndelsen af 30'erne, og *dels* for gennem disse kriseindgreb at kunne belyse forandringerne i socialdemokratiets politik og strategi.

På trods af sammenhængen i de statslige indgreb vil jeg foretage en beskrivende opdeling af kriseindgrebene i:

- 1) statslige indgreb i forhold til landbruget
- 2) statslige indgreb i forhold til industri og håndværk
- 3) statslige indgreb på arbejdsmarkedet
- 4) statslige indgreb på det sociale område

2.1. De statslige indgreb i forhold til landbruget

Det prisfald, som fulgte i kølvandet på verdenskrisen, betød i første omgang en relativ forbedring af den danske økonomis stilling, idet prisfaldet gjorde sig kraftigst gældende på råvarerne. Men fra 1931 slog krisen for alvor igennem i den danske økonomi og i første række i det danske landbrug. De forskellige landes importbegrænsninger i forhold til den danske landbrugseksport og de faldende priser på landbrugsvarer på verdensmarkedet var de umiddelbare faktorer, der udløste afsætnings- og realiseringskrisen i det danske landbrug.

Landbrugets helt afgørende stilling og indflydelse i den danske økonomi⁶ nødvendiggjorde således en række statslige indgreb til sikring af landbrugseksporten og landbrugets indtjening.

De statslige indgreb til fordel for landbruget må for det første ses på baggrund af landbrugseksportens andel af den samlede danske eksport og Danmarks afhængighed af udenrigshandelen. Det drejer sig her om handels- og valutapolitiske indgreb. Handelspolitisk skete der fra begyndelsen af 30'erne en omlægning, hvor den danske stat via to-sidigede handelstraktater søgte at sikre afsætning for den danske landbrugseksport. Dette betød så samtidig en statslig forpligtelse til at importere visse varer fra bestemte lande (f.eks. kul fra England skulle modsvare den engelske import af danske landbrugsvarer). Valutamæssigt betød verdenskrisen et pres på den danske valutareserve, hvilket bl.a. kom til udtryk i september 1931, hvor England forlod guldindløseligheden. Den devaluering, som reelt blev resultatet af den danske lov om suspension af guldindløseligheden og kronekursens fastholdelse til det engelske pund, kan ligeledes tjene som et eksempel på den statslige krisepolitikens sikring af landbrugets indtjeningsmuligheder, idet man generelt må antage, at en kronenedskæring ville forøge landbrugseksporten og dermed indtjeningsmulighederne. Den afgørende lovgivning i valutamæssig- og handelspolitisk henseende fik man i forbindelse med *valutaloven fra januar 1932*. Med denne lovgivning fik valutakontoret i Nationalbanken (den senere valutacentral i handelsministeriet) en direkte kontrol med landets omsætning med udlandet. Fremmed valuta skulle afleveres i Nationalbanken, og indførsel af varer og værdipapirer kunne kun foregå via attester udstedt af valutakontoret. Ved udstedelsen af disse attester skulle der primært tages hensyn til import af råstoffer til eksportvirksomhed (til landbruget) og til import af råstoffer til opretholdelse af produktionen i det hele taget (industri og håndværk).⁸

I første omgang blev valutaloven gennemført af den radikale-socialdemokratiske regering med støtte fra såvel venstre som de konservative. Valutalovgivningen blev dog 30'erne igennem genstand for politiske modsætninger mellem den radikale-socialdemokratiske regering på den ene side og partiet Venstre på den anden. Disse modsætninger, hvis materielle grundlag eksplicit lå i den danske erhvervs- og eksportstruktur kom til udtryk i hvilke erhvervsinteresser, der primært skulle sikres og udvikles (hhv. landbrug eller industri). I kort form kan formålet med valutacentralen opregnes til følgende: »valutacentralen skulle holde kronen på et bestemt niveau, sikre eksporten og opretholde beskæftigelsen.«⁹ (i industri og håndværk, BR.)

Det principielle i valutalovgivning er for mig at se, at lovgivningen i første

omgang blev etableret som en støtteforanstaltning til det beklemte landbrug og dermed en sikring af den nationale samfundsøkonomi, men de muligheder, som ligger i valutacentralens regi (med direkte statslig kontrol af import og eksport) til fremme af beskæftigelsen i håndværk og industri via importregulering og beskyttelse af hjemmemarkedsindustrien, blev senere helt afgørende især for socialdemokratiet. De valutamæssige - og handelspolitiske formål blev således søgt forenet med en beskyttelse af industriens hjemmemarked.

Når problemerne for det danske landbrug fik det omfang, som tilfældet var i begyndelsen af 30'erne, med forrentningsprocenter omkring 0 i 1931 og 1932¹⁰, så må forklaringen bl.a. søges i landbrugets *gældsforpligtelser*. I en forståelse af den egentlige baggrund for disse gældsforhold i landbruget ligger for mig at se et væsentligt element til en analyse af den danske økonomiske krises *specifikke* træk. Disse gældsforpligtelser havde deres oprindelse i en kraftig investeringstakt¹¹ i landbruget i 20'erne og i særdeleshed i de sidste år umiddelbart før verdenskrisens virkelige gennemslag i den danske økonomi. Landbruget forsøgte at kompensere det begyndende prisfald ved at øge produktionen, og dette betød i perioden frem til 1931, »at *produktionsmaskineriet blev udvidet* i en målestok som næppe i nogen anden periode, medens det økonomiske udbytte blev ringere end før.«¹²

Erik Ib Schmidt¹³ kommer i en analyse af den danske landbrugskrise ind på investeringernes og dermed gældsforpligtigelsernes forskellige fordeling i forhold til strukturen i den danske landbrugskapital, og det fremgår heraf, at landbrugskapitalen pr. ha. var langt størst på de mindste brug, og »husmanden sidder følgelig med en meget stor kapitalbyrde, der skal forrentes.«¹⁴ Man må her huske på, at rentabilitetsberegninger for de mindre brug for så vidt er fiktive, idet lønudgifterne for en husmand (og hans familie) selvfølgelig kan presses nedad, men dermed er forudsætningen for en »god rentabilitet«, og dermed forudsætningen for at husmanden kan betale sine renteudgifter, at der foretages en sænkning af husmandsfamiliens leveniveau. På de store brug betød denne gældskrise derimod, at den økonomiske byrde i første omgang kunne væltes over på landbrugets lønnede arbejdskraft, dels gennem lønnedskæringer og dels gennem afskedigelser.¹⁵

For arbejdsløshedssituationen som sådan betød landbrugskrisen dels en *udstødning af tusindvis af arbejdere fra de store brug* og dels en *proletarisering af husmændene*. Frem til midten af 30'erne må det anslås at ca. 40.000 arbejdere blev udstødt fra landbruget.¹⁶ et forhold der er væsentligt i en vurdering af arbejdsløshedens karakter og arbejderklassens stilling i forhold til kapitalen.

1930'erne igennem ser man en række statslige indgreb, der netop var rettet mod landbrugets tyngende gældsforpligtelser.

Jeg skal her kun beskæftige mig med en af de former, hvorunder støtten til landbruget kom til udtryk, i forsøget på at forøge landbrugets indtægter. Dette skete *dels* i form af kronedevalueringer (se under 2.3) og *dels* i form af specielle ordninger for landbrugsvarerne på hjemmemarkedet. Fælles for disse statslige foranstaltninger var deres indvirkning på prisniveauet (der fra 1932-33 var stigende) og dermed inddirekte virkning på arbejderklassens reproduktionsniveau. Især i forbindelse med Kanslergadeforliget i januar 1933 blev der fastlagt en række specielle landbrugsordninger, der havde det formål at op hjælpe

landbrugets indtjeningsevne igennem produktionsindskrænkning og prisforhøjelser.¹⁷ Det er som nævnt vigtigt at fremhæve, at den statslige krisepolitik på dette område i sine konsekvenser betød en fordyrelse af levnedsmidlerne for arbejderklassen (og for forbrugerne på hjemmemarkedet); der var altså reelt tale om en *omfordeling til fordel for landbruget*. Erik Schmidt skriver i denne forbindelse: »Den største indtægt, der herigennem tilføres landbruget, tages fra forbrugerne af levnedsmidler, dvs. bybefolkningen og lønarbejderne på landet. Blandt bybefolkningen er det først og fremmest arbejderne og middellagene, der rammes, da de forskellige livsfornødenheder udgør en forholdsvis mange gange større udgift for de ubemidlede (og børnerige) end for de velhavende.«¹⁸

2.2.: De statslige indgreb i forhold til industri og håndværk

Krisen i det danske landbrug bredte sig også til den industrielle sektor. Krisen i den danske industri med faldende aktiekurser og forringet profitabilitet fra 1932 kom til udtryk i manglende realiseringsmuligheder for industrivarer såvel til eksport (her først og fremmest skibsværfterne og dele af jern- og metalindustrien) som til det indenlandske marked. Dette sidste skyldtes især landbrugets forringede købekraft og efterspørgsel efter industrivarer.¹⁹

Det er for mig at se bemærkelsesværdigt for 30'erne, at der ikke blev ført en egentlig industripolitik med direkte statsstøtte til f.eks. håndværk og industri.²⁰

Jeg mener man kan operere med to hovedformer, hvorunder der er tale om statslig indgreb i forhold til industri og håndværk: For det første i form af den importregulering og beskyttelse af den indenlandske produktion, der lå i valutalogivningen og valutacentralens regulering af import- og eksporten. For det andet lå der i de beskæftigelsesmæssige foranstaltninger (iværksættelsen af offentlige arbejder, vej- og brobygning m.m.) og i støtten til boligbyggeriet (såvel i form af rentesænkningspolitikken som i boligstøttelovgivningen fra april 1933 og april 1938) en statslig indgriben i forhold til håndværk og industri.

For valutacentralens vedkommende er der almindelig enighed om (i den læste litteratur) importreguleringens positive indflydelse på industriens stigende betydning i 30'erne, og valutacentralen har således fået hovedæren for såvel nedgangen i arbejdsløshedsprocenten (fra 31,7% i 1932 til 18,4% i 1939) som for væksten i industriproduktion.²¹

Men når f.eks. Erling Olsen²² skriver om valutacentralens betydning: »Men selv om de handelspolitiske hensyn tvang de beskæftigelsespolitiske i baggrunden, gav valutacentralen fra 1932 til krigsudbruddet dansk industri en væsentlig beskyttelse. Industriens produktion rettede sig derfor hurtigt.«²³, så ligger der heri en selvstændiggørelse og overbetoning af den statslige krisepolitik's effekt. Selve motoren for væksten i den industrielle kapital må derimod søges i profitabilitetsforholdene for industrikapitalen.²⁴ Det er på den anden side korrekt, at med valutacentralen »bestemtes industriens muligheder og vilkår i nogen grad af importreguleringen.«²⁵, men effekten af importreguleringen ligger helt afgørende i, at den industrielle kapital's vækst blev påvirket i »kvantitativ retning«. Med dette sidste mener jeg, en vækst, der ikke er ledsaget

af strukturelle forskydninger i kapitalens sammensætning og ikke ledsaget af generelle produktivitetstigninger.²⁶

Importreguleringen var særligt rettet mod en begrænsning af import af færdigvarer og forsøgte at sikre import af råstoffer (til landbrug og industri) og produktionsmidler. Den danske industri fik hermed »mulighed for at øge sin andel af hjemmemarkedets forsyning fra de 56-57 pct. den dækkede i 1930, til 65-70 pct. efter reguleringens gennemførelse.«²⁷

1930'erne igennem lykkedes det også for håndværket at stabilisere sig (håndværket opretholdt således »sin del« af den samlede bruttofaktorindkomst). Dette skyldes bl.a. gennemførelsen af beskæftigelsesforanstaltningerne (og herunder især de offentlige arbejder), som blev en politisk nødvendighed med den kolossale vækst i arbejdsløshedens omfang i 1932-33. Således blev den håndværksmæssige boligproduktion (men også byggematerialeindustrien) støttet via den første rentesænkningspolitik²⁸ og lov til støtte af boligbyggeri fra 1933 og 1938.

Det principielle i den danske industris udvikling i 30'erne og efter krisens uddybning i 1932-33 er fraværet af en generel rationalisering, effektivisering og teknologisk udvikling, og en deraf følgende stabilisering af den industrielle kapitals struktur (problemer).

Dette er selvfølgelig afgørende vigtigt i en analyse af betingelserne for arbejderklassens reproduktion.

2.3. Kanslergadeforliget og de statslige indgreb på arbejdsmarkedet.

Kanslergadeforliget fra januar 1933, som i det foregående er blevet berørt, dannede grundlaget for den mest omfattende kriselovgivning i 30'erne. I Kanslergadeforliget aftales der indgreb af økonomisk, politisk og social karakter, idet der i forliget såvel var indeholdt indgreb over for landbrug, industri og håndværk, som indgreb over for arbejdsmarkedet (indgreb i lønfastsættelse og etablering af arbejdsfred) og den sociale sektor.

For mig at se udgør *Kanslergadeforliget* den første *systematiske sammenkobling* af indgreb i forhold til den kapitalistiske økonomi og indgreb i betingelserne for arbejderklassens reproduktion. Dette berører Chr. Breinholt også, hvor han skriver: »Kanslergadeforligets kerne bliver normalt beskrevet som sammenkædningen af arbejdsmarkedsindgreb med en kronesænkning og forskellige landbrugs -(støtte)ordninger i øvrigt.«²⁹

Inden jeg giver en kort karakteristik af den økonomiske og politiske baggrund for Kanslergadeforliget, vil jeg nævne hvor omfangsrige foranstaltninger, der var tale om. I socialdemokratiets partihistorie: »En bygning vi rejser« beskrives omfanget af det indgåede forlig: »Foruden afgørelse af de to akutte spørgsmål om lockouts udsættelse og kronekursens fastlæggelse omfattede forliget enighed om følgende lovgivning, skitseret i en særlig protokol: Henstands - og akkordlove, nedsættelse af ejendomsskatterne, grundstigningskyld, en kødordning, hvis formål var prishævning på grundlag af destruktion og uddeling af oksekød til arbejdsløse, oprettelse af en likviditetsfond (kris-

fond), som ved udlån til kreditinstitutioner og private og ved obligationskøb kunne støtte den kreditudvidelsespolitik, man tilstræbte. I samme forbindelse en lovmæssigt gennemført rentesækning og en lov til lettelse af konvertering af kreditforeningslån til en lavere rentefond. Endvidere gennemførelse af vinterhjælpen til arbejdsløse og anden midlertidig hjælp, gennemførelse af hele den resterende del af socialreformen, udstykningens genoptagelse, en låneordning til støtte for boligbyggeriet (30 mill. kr), lån til kommunerne og omfattende offentlige arbejder. Om dækningen af udgifterne bestemtes, at den skulle tilvejebringes ved mulige besparelser, ved direkte og indirekte beskatning samt ved lån«³⁰

Økonomisk og politisk havde krisen i slutningen af 1932 fået et omfang, som pegede på, at den danske kapitalisme ikke »selv« kunne løse sine problemer. Det danske landbrugs problemer var ikke blevet løst ved de forskellige støtteordninger til landbruget i 1931-32; eksportforholdene var blevet forringet »i 1932 begyndte tilmed importvarenes priser at bevæge sig opad, medens eksportprodukternes fald varede ved. Fra 1931 til 1932 forringedes bytteforholdet herigennem med 20 pct.«³¹

Krisen i den danske industri betød, at arbejdsløshedsprocenten i 1932 nåede op på ca. 32 i gennemsnit for året (for murere endog 48,5% og for smede- og maskinarbejdere 38%) og i december 1932/januar 1933 var 43% af alle arbejdsløshedsforsikrede uden arbejde.³²

På det politiske parlamentariske plan var socialdemokratiet gået styrket ud af folketingsvalget i november 1932 og stod således beredt til at videreføre kriselovgivningen fra 1931-32. Ved dette valg var det lykkedes for DKP at blive repræsenteret i rigsdagen med 2 mandater.

Den radikale-socialdemokratiske regering havde både før og efter novembervalget i 1932 ført forhandlinger med bl.a. landbo- og husmandsforeningerne om foranstaltninger til støtte for landbrugets problemer. Endvidere havde den socialdemokratiske rigsdagsgruppe ført »forhandlinger med De samvirkende Fagforbund om arbejdsløshedens bekæmpelse, men noget positivt resultat opnåedes ikke.«³³

Den umiddelbare anledning til Kanslergadeforliget blev dog situationen på arbejdsmarkedet op til overenskomstfornyelsen i 1932-33, idet arbejdsgiverforeningen på baggrund af industriens problemer havde fremsat »sine berettigede krav« om en løntilpasning = en generel lønreduktion på 20%.

De politiske modsætninger mellem partiet Venstre og den socialdemokratiske regering blev her tilsidesat under indtryk af krisens helt akutte karakter.

Den nævnte kronesækning er vel nok den væsentligste af de støtteforanstaltninger til fordel for landbruget, som indgik i Kanslergadeforliget. Devalueringen af kronen (i forhold til sterling) betød øgede indtægter for landbruget - en merindtægt, som Kjeld Phillip anslår til ca. 100 mill. kr. pr. år i forhold til den kurs, som var gældende i januar 1933.³⁴ Devalueringen var en betingelse fra Venstres side for at deltage i forliget, og især Socialdemokratiet havde været ubetinget modstander af en sådan politik, såvel op til valget i 1932 som i forhandlingerne forud for Kanslergadeforliget.³⁵

At Socialdemokratiet bøjede af for Venstres krav om en devaluering skal selvfølgelig ikke betragtes som »et nederlag eller en sejr« for det ene eller det

andet, men i sammenhæng med de øvrige gennemførte foranstaltninger i Kanslergadeforliget peger forliget for Socialdemokratiet ud over »Venstres særinteresser«, idet en række af de helt aktuelle problemer i forhold til krisen og den akutte arbejdsløshedssituation blev forsøgt imødegået ved: Beskæftigelsesforanstaltninger, strejke- og lockoutloven, vinterhjælpen til de arbejdsløse og gennemførelsen af den resterende del af socialreformen (arbejdsløshedsloven var blevet gennemført i forbindelse med kriseforliget i juni 1932).

Når Stauning i forbindelse med forliget udtalte de berømmelige ord: »Sikken en ballade vi havde fået, hvis det ikke var gået i orden. Vi har ofret nogle principper, men vi har reddet landet.«, så er det ikke kun udtryk for en selvforherligelse, men det udtrykker samtidigt nødvendigheden for Socialdemokratiet i at bevare regeringsmagten og føre en samfundspolitik, der i sit sigte var langt bredere end Venstres liberalistiske »landbrugspolitik«. Også kommunisternes fremgang og agitering i arbejderklassen nødvendiggjorde socialdemokratiske initiativer.

Et af principperne, der blev ofret på »samfundets alter«, skete i form af strejke- og lockoutloven, hvorved overenskomsterne tvangsmæssigt blev forlænget. For første gang i den danske kapitalismes historie får man en direkte statslig lovgivning om løndannelsen, og som sådan udgør strejke- og lockoutloven i Kanslergadeforliget den historiske baggrund for *såvel* den praksis, der 30'erne igennem etableres for statslig lovgivning om løndannelsen, som selve det forandrede forhold mellem fagbevægelsen og den kapitalistiske stat, som her blev konstitueret.

For Socialdemokratiet var dette brud på princippet³⁶ nødvendiggjort af arbejdsgiverforeningens, Venstres og de konservatives krav om løntilpasning, og Socialdemokratiet så det bl.a. i disse indgreb som sin opgave at bringe arbejderklassen frelst gennem krisen. Socialdemokratiet fremhævede i forbindelse med strejke- og lockoutlovens gennemførelse, at der var tale om en nødlov, skabt af den foreliggende situation - en situation, der forhåbentlig ikke ville komme igen. Stauning vurderede lovgivningen som et forsvar for arbejderklassen: »Jeg fik vedtaget en lov, der forbød arbejdsgiverne at lave den bebudede lockout for at opnå lønnedsettelse, og samtidig forbød loven naturligvis nye strejker i et år, men den forlængede samtlige overenskomster uforandret - således som fagforeningerne havde ønsket det, indtil begyndelsen af foråret 1934.«³⁷

Det kendetegnede ved disse indgreb på arbejdsmarkedet er for så vidt ikke, at fagbevægelsen knyttes til den kapitalistiske stat, for det havde fagbevægelsen været i årtier via oprettelsen af den faglige retsorden sammen med arbejdsgiverne og via den direkte administration af forskellige sociale love. Men det specifikke ved den direkte statslige fastlæggelse af lønningerne er, at det principielt indebærer en overflødiggørelse af fagbevægelsens væsentligste funktion i forbindelse med salget af arbejdskraften.

Ud over den direkte suspension af strejkevåbnet blev der i Kanslergadeforliget aftalt foranstaltninger, der rakte ud over den helt aktuelle situation, idet der blev nedsat et udvalg, der »skulle foretage en gennemgang af bestående love og regler for bilæggelse af arbejdsstridigheder og tilvejebringe forslag til forelæggelse af rigsdagen, hvorved samfundets interesse under konflikter ve-

drørende arbejdsforhold på behørig måde sikres.«³⁸ Det drejede sig om forandringer i de institutionaliserede regler for regulering af lønarbejde/kapitalforholdet i form af ændringer i forligsmandesloven. De to vigtigste nydannelser i forligsmandsloven fra januar 1934 var for det første en forandring i afstemningsreglerne, og for det andet forligsmandens muligheder for at sammenkæde de forskellige fags afstemningsresultater (de såkaldte sammenkædningsregler). Begge disse forandringer betød en sikring af arbejdsfreden, idet det blev vanskeliggjort at forkaste et mæglingforslag. Ved de nye afstemningsregler krævedes der nu en »kvalificeret majoritet«, hvilket betød, at en aktiv opposition inden for et givet fag fik sværere ved at forkaste mæglingforslag. Ved sammenkædningsreglerne sikredes arbejdsfreden på trods af et eller flere forbunds nej til mæglingforslaget idet forligsmanden fik mulighed for at lægge afstemningsresultaterne sammen under et.

I disse forsøg på at sikre arbejdsfreden og inddæmme oppositionstendenser i fagbevægelsen ved begrænsninger i lønkampens midler skete der en styrkelse af den kapitalistiske stats muligheder for kontrol med lønfastsættelsen og en styrkelse af ledelsen i De samvirkende Fagforbund (DsF). De helhedssynspunkter, som fagbevægelsen herefter måtte lægge på hele overenskomstsituationen under indtryk af de nye sammenkædningsregler, betød nødvendigvis en centralisering i fagbevægelsen i form af mere bemyndigelse til DsF-ledelsen.³⁹

At DsF direkte havde interesse i disse statslige indgreb på arbejdsmarkedet og specielt i sammenkædningsreglerne fremgik af resultatet af afstemningen om forligsmandens mæglingforslag ved overenskomstfornyelsen i 1934, hvor det lykkedes at få mæglingforslaget vedtaget ved hjælp af de nye regler. I denne sammenhæng skrev Otto Jensen: »Det tyder samtidig på, der er mulighed for, at forligsmandslovens rette lære drages: alle danske arbejdere samlede i centralorganisationen og dér øvende indflydelse på den stilling, man mener bør tages.«⁴⁰

2.4. Statslige indgreb på det sociale område

Jeg har ovenfor forsøgt at skitsere, at der eksisterer en ganske bestemt systematik mellem på den ene side indgrebene i forhold til den nationale økonomi og de statslige indgreb, der begrænser lønkampens muligheder på den anden side, umiddelbart efter den økonomiske krises gennemslag og uddybning i Danmark i 1932-33.

Jeg vil nu skitsere systematikken imellem den økonomiske krise, de foran behandlede kriseindgreb og indgrebene i den sociale sektor i årene 1931-34.

I forbindelse med to kriseforlig, der blev indgået i hhv. oktober 1931 (mellem regeringen og de konservative) og i juni 1932 (mellem regeringen, de konservative og Venstre) havde hovedspørgsmålet været støttelovgivning til landbruget. Ved begge disse forlig var det lykkedes for socialdemokratiet at få gennemført ekstraordinære lovgivninger til hjælp for de arbejdsløse.⁴¹ I forliget i juni indgik endvidere hele revisionen af arbejdsløshedslove, der en smule ændret indgik i den samlede socialreform, der blev vedtaget ved Kanslergadenforliget.

Denne revision af arbejdslovgivningen er vigtig, da den siger noget om de

problemer af reproduktionsmæssig art, der eksisterede for den arbejdsløse del af arbejderklassen.

I arbejdsløshedslovgivningen havde der siden massearbejdsløsheden i perioden fra 1. verdenskrig eksisteret en skelnen mellem ordinær og ekstraordinær arbejdsløshed. Socialdemokratiet havde i perioden fra 1. verdenskrig til socialreformen foranlediget et stort antal lovforslag gennemført under »ekstraordinær arbejdsløshed« via ekstraordinære bevillinger eller via hjælpe-kasserne. Den danske kapitalismes udvikling med de stadigt tilbagevendende kriser betød, at arbejderklassen ikke længere kunne sikre sin materielle eksistens igennem de ordinære, eksisterende arbejdsløhedskasser (via egne medlemsbidrag og statslige bidrag). Med verdenskrisens gennemslag i Danmark og massearbejdsløshedens omfang blev selve arbejdsløshedslovgivningens funktion: »at bevare arbejdsevnen til den tid kommer, da den arbejdsløse igen kan komme i arbejde.«⁴² alvorligt truet. Dette var blevet aktualiseret af den Madsen-Mygdalske venstre-regerings nedskæringspolitik fra 1926-29, hvor nedskæringerne i forhold til arbejdsløshedsloven foregik såvel i nedsættelse af arbejdsløshedsdagpengene (for ikke-forsørgere), som i forhold til den ekstraordinære arbejdsløshedsunderstøttelse, som helt bortfaldt.

Revisionen af arbejdsløshedsloven i 1932 bestod primært i oprettelsen af *fortsættelseskasser* til de eksisterende arbejdsløhedskasser, således at den ekstraordinære forsorgslovgivning i forbindelse med ekstraordinær arbejdsløshed skulle kunne ophæves. Steincke skriver herom: »Som ovenfor omtalt har hjælp under ekstraordinær arbejdsløshed hidtil været givet gennem særlige love af forsørgelsesmæssig karakter, og den største opgave for socialreformen var derfor den at sikre oprettelsen af et forsikringssystem, der også kunne bære under ekstraordinære forhold.«⁴³ For de arbejdsløse, der havde opbrugt den ordinære arbejdsløshedsforsikring, og dermed var henvist til forsorgslovgivningen (i første omgang hjælpe-kasserne og i næste omgang fattighjælpen) og de skønsmæssige principper, betød revisionen en *retsliggørelse* til fortsat understøttelse i fortsættelseskasserne. Revisionen forhindrede dermed en »folkevandring fra arbejdsløhedskasserne til forsorgslovgivningen.«⁴⁴

Det principielle i arbejdsløshedsloven fra 1932 bestod således i at udvide reglerne, så flest muligt arbejdsløse overhovedet kunne få arbejdsløshedsunderstøttelse; altså en sikring af den voksende industrielle reservearme via de understøttelsessatser, der allerede eksisterede. (Arbejdsløshedsdagpengene forbliver uforandrede frem til 1937).

Dette var vigtigt for arbejderklassen, da en udvidelse af antallet af understøttelsesdage minimerede modsætningen mellem de arbejdsløse under arbejdsløshedslovgivningen og de arbejdsløse under forsorgslovgivningen.

Fagbevægelsens interesse i arbejdsløshedslovgivningen er givet historisk med selve arbejdsløhedskasserne (og sikringen af de arbejdsløses materielle eksistens) som en fagforeningsfunktion. Interessen består *dels* i en styrkelse af enheden mellem de beskæftigede og de arbejdsløse (f.eks. ved at forhindre løntrykkeri fra de arbejdsløse) og *dels* i at forhindre de arbejdsløse i at glide over i forsørgelseslovgivningen og dermed fjernelsen fra arbejdsløhedskasserne (og fagforeningerne).

Denne enhed blev i forbindelse med de sociale nedskæringslove under Madsen-Mygdal-regeringen truet, og vi har i slutningen af 20'erne et historisk eksempel på, hvorledes en forbedring af arbejdsløshedslovgivningen indgik direkte som et klassekampstema for arbejderklassen.

På yderligere et punkt skete der forandringer i arbejdsløshedsloven, som her skal berøres. Statens tilskudsskala til arbejdsløshedskasserne forandredes, så der blev betalt forholdsvis mere til de fattige kasser og forholdsvis mindre til de økonomisk bedre funderede kasser. I dette lå der en udjævning, som især kom de arbejdsløshedskasser til gode, hvor arbejdsløsheden var stor og arbejdsløhedskontingentet tyngende; og det vil først og fremmest sige arbejdsmændenes arbejdsløhedskasse.

Socialreformen⁴⁵ skal ikke som sådan omtales her. Der er efter min mening ikke tale om egentlige kriseforanstaltninger, men snarere om en nødvendig forenkling og systematisering af en lovgivning, som siden de store sociale reformer i 1890'erne havde udviklet sig mere eller mindre afhængigt af de politisk-parlamentariske forhold.

Jeg vil kort beskæftige mig med lov om offentlig forsorg,⁴⁶ og hvorledes den statslige reproduktion af arbejdsløse, der måtte forlade arbejdsløhedsforsikringen, kom til udtryk.

I den del af lov om offentlig forsorg, der udgjordes af kommunehjælp (socialhjælp) ydedes der hjælp i de trangstilfælde, der i øvrigt ikke kunne henvises til anden årsag - og det vil her bl.a. sige arbejdsløse, der havde opbrugt deres arbejdsløhedsunderstøttelse. Et kendetegn ved lov om offentlig forsorg var, at de strenge retsvirkninger, som var forbundet med den gamle fattighjælp (bl.a. fortabelse af valgret mm), blev minimeret. Derudover lå der i kommunehjælpen en fastlæggelse af hjælpens *øverste* grænse, idet kommunehjælpens størrelse i socialreformen blev knyttet til ydelserne i folkeforsikringen (og har været det siden). For en mandlig arbejdsløs i København betød dette eksempelvis, at den øvre grænse for kommunehjælpen normalt udgjorde ca. 14 kr. ugentlig⁴⁷ eller hvis man beregner i forhold til den gennemsnitlige ugeløn ca. 20%.

Selve understøttelsessatserne var således i socialreformen af ringe omfang; Robert Mikkelsen skriver herom: »Det er altså ikke således, som en konsekvent sociallovgivning måtte kræve, at understøttelserne er størst, når nøden er størst ... Som bekendt er forholdet det omvendte, at understøttelsessatserne her under krisen er gået den modsatte vej. Den enkelte begynder med arbejdsløhedsunderstøttelsen, fortsætter med den ekstraordinære understøttelse. Så kom vinterhjælpen. Efter den sommerhjælpen, stadig med beløb efter nedadgående skala, for at ende ved satser, som selv ikke den mest inkarnerede socialekspert tør påstå rækker til, til livets opretholdelse.«⁴⁸

Men dette var for så vidt heller ikke sigtet med socialreformen. Hos Steincke var der selvfølgelig en klar fornemmelse af, at de sociale udgifter svingede med de økonomiske konjunkturer, »særlig arbejdsløhedsunderstøttelse, kommunehjælp og fattigunderstøttelse, varierer stærkt med konjunkturerne,«⁴⁹, men samtidig fremhævede Steincke adskillige gange det økonomisk rationelle i socialreformen, at »socialreformens struktur i modsætning til den nuværende planløshed, viser en afgjort tendens til at bringe udgifterne nedad.«⁵⁰

3. FORANDRINGER I SOCIALDEMOKRATIETS POLITIK OG STRATEGI PÅ BAGGRUND AF DEN ØKONOMISKE KRISE OG KRISEINDGREBENE 1931-34

Såvel internationalt som nationalt sætter verdenskrisen og den kapitalistiske produktionsmådes vaklen afgørende fokus på forandringerne i arbejderklassens politik og strategi.

For Danmarks vedkommende vil det primært dreje sig om forandringer i Socialdemokratiets politik og strategi, *dels* fordi Socialdemokratiet var den helt afgørende kraft i arbejderklassen, *dels* fordi Socialdemokratiet som regeringsparti foranledigede kriseindgrebene gennemført i den form, som er skitseret i afsnit 2, og *dels* fordi der i den forandrede socialdemokratiske politik og strategi var indeholdt en forandret opfattelse af såvel fagbevægelsens funktion som den statslige socialpolitikens funktion.

Hermed er *varetagelsen af arbejderklassens reproduktion såvel via arbejdslønnen som via sociale ydelser*⁵¹ bestemt som et element i diskussionen af den danske reformismes karakter og udvikling i 30'erne.

Diskussionen af den danske reformismes udvikling har det sidste års tid været knyttet til den skitse, der ligger i »Faser i den danske reformismes udvikling«⁵², hvor vægten er lagt på »at lokalisere tyngdepunkter i den socialdemokratiske politik.«⁵³

Jeg skal ikke her problematisere den faseopdeling af den danske reformisme, der opereres med: Den klassiske reformisme, den kriseregulerende reformisme og den venstrekeynsianske reformisme.⁵⁴

Jeg vil her knytte an til en kort karakteristik af den socialdemokratiske politik og strategi forud for den økonomiske krise i 30'erne (»Den klassiske reformisme«) for lidt nøjere at kunne angive forandringerne i socialdemokratiets politik og strategi på baggrund af krisen og kriseindgrebene (»Den kriseregulerende reformisme«).

I *Socialdemokratiets selvforståelse* (i programmer m.m.) formuleredes en socialistisk politik og strategi, hvor sikringen og beskyttelsen af arbejderklassens interesser *under kapitalismen* blev søgt forenet med egentlige *overgangs-krav* til socialisme. Disse overgangskravs begrænsninger bestod væsentligst i, at den danske kapitalisme ikke var »moden« til overgangen til socialisme; og den parlamentariske vej til socialisme var således betinget af, at der under kapitalismen var foregået en sådan koncentrations- og centraliseringsproces af kapitalen, så en socialisering af disse kapitaler betød overgang til socialisme. At denne teoretiske opfattelse af kapitalismens udviklingstendenser lå i den socialdemokratiske socialismeopfattelse i f.eks. 20'erne, og at det samtidig betød, at Socialdemokratiet måtte befordre denne udvikling, kan Staunings udtalelse på Socialdemokratiets kongres i Vejle i 1927 stå som udtryk for: »Denne udvikling fra smådrift til kapitalistisk stordrift kan imidlertid slet ikke undværes, den er nødvendig for kapitalismen, men den er også en forudsætning for den socialisering, der skal komme en gang.«⁵⁵

Den økonomiske situation i 20'erne var for industriens vedkommende netop karakteriseret ved ret vidtgående rationaliseringer og produktivitetstignin-

ger⁵⁶, flere maskiner og rationaliseringerne betød et forholdsvist mindre engagement af arbejdskraft og en deraf følgende stor arbejdsløshed. (i gennemsnit 16-18% af de arbejdsløshedsforsikrede 20'erne igennem). Denne kombination af rationalisering, produktivitetsstigning og arbejdsløshed i den danske kapitalismes udvikling betød, at socialdemokratiet i kapitalismens strukturproblemer kunne proklamere nødvendigheden af socialisme og planøkonomi.

Opfattelsen af fagforeningernes rolle var for Socialdemokratiet 20'erne igen primært grundet på den organisatoriske arbejdsdeling mellem parti og fagbevægelse, hvor fagbevægelsen i den økonomiske kamp - ved at forbedre løn- og arbejdsvilkår - skulle sikre arbejderklassens effektivitet og funktionsdygtighed, indtil partiet (Socialdemokratiet) via den parlamentariske vej havde fået gennemført socialismen. Styrkelsen og enheden i fagbevægelsen var forudsætningen for en forbedring af løn - og arbejdsvilkår under kapitalismen, da selve lønhøjden primært blev betragtet som et magtspørgsmål mellem kapital- og arbejderinteresser på arbejdsmarkedet; »den løn, du får, afhænger af fagforeningernes magt.«⁵⁷

Sikringen af arbejderklassen under kapitalismens anarki og planløshed, indtil socialisme blev indført, var også Socialdemokratiets opfattelse af socialpolitikens primære funktion. Borgbjergs tale på kongressen i 1927 kan her tjene som illustration for denne socialpolitikopfattelse: »Det danske socialdemokrati har - tror jeg uden under - eller overdrivelse - gennem en menneskealder opfattet sociallovgivningens formål som det at sikre den arbejden- de, ubemidlede befolknings legemlige, åndelige og moralske sundhed overfor den tøjleløse konkurrences tendens til proletarisering af arbejderne. Dermed varetages hele samfundets vel, og for så vidt er sociallovgivningens idé socialistisk. Samtidig opretholdes arbejderklassens kraft under kriser, så foden straks, under opadgående konjunkturer, kan sættes frem til nye fremskridt. Og det redskab, som skal forme og bære det ny, gennemførte socialistiske samfund, nemlig den organiserede arbejderklassen, styrkes hertil både materielt og moralsk«⁵⁸. Udover sikringen af arbejderklassen gjaldt sikringen også den »ubemidlede befolkning«. Netop i spørgsmålet om Socialdemokratiets klasseopfattelse og reelle klassebasis adskilte det danske socialdemokrati sig fra det tyske »klassisk reformistiske« socialdemokrati. Socialdemokratiets klassebasis var ikke fastlagt til arbejderklassen i snæver forstand, men grundet den langsomme og sene udvikling af kapitalismen i Danmark snarere fastlagt som et underklasseparti, der ud over de egentlige industrielle arbejdere omfattede arbejdere i handel, håndværk og landbrug, og »småkårsfolk«, der var ligestillet hermed - først og fremmest småhusmænd m.m.

På det parlamentariske område havde socialdemokratiet da også etableret en politisk alliance med dele af dette småborgerskab først og fremmest igennem det politiske samarbejde med Det radikale Venstre.

For Socialdemokratiet betød verdenskrisens gennemslag i den danske økonomi forandrede økonomiske og politiske betingelser for at føre en socialistisk politik og strategi. Den danske økonomis sammenbrudsagtige karakter især i 1932, den politiske uro, såvel i arbejderklassen i form af oppositionsdannelse mod den reformistiske kurs, som i den spirende LS-bevægelse i landbruget, krævede at Socialdemokratiet gik ind i de helt aktuelle problemer, der var

affødt af krisen. Dette betød, at de mere strategiske og teoretiske overvejelser om de socialistiske perspektiver i den økonomiske og politiske situation blev »lagt på hylden«⁵⁹. Dette kommer vel nok klarest til udtryk i Socialdemokratiets Manifest fra 1934: »Derfor er tiden ikke til at arbejde med teorier og programpunkter, der rækker ud i en ukendt fremtid. Tiden er derimod inde til fremsættelse af programmet for den kommende tids positive arbejde, og grunden hertil er lagt ved det praktiske arbejde, som allerede er udført.«⁶⁰ Socialdemokratiet havde allerede på kongressen i juni 1931 sat som opgave for den umiddelbare fremtid at mildne krisens virkninger: »Så længe dette system bestod, måtte det være partiets opgave at virke for foranstaltninger, som kunne mildne krisens virkninger.«⁶¹ Denne pragmatiske erklæring (forud for de omfattende kriseindgreb) blev primært begrundet i, at krisen var af international karakter, og at den »ikke kunne overvindes af det enkelte land ved noget enkelt middel, men kun som helhed ved et brud med det kapitalistiske ejendoms- og produktionssystem.«⁶²

At mildne krisens virkninger blev Socialdemokratiets linie i de værste kriseår, og for Socialdemokratiet var det mere langsigtede og socialistiske i kriseindgrebene da også underbetonet i forhold til kriseindgrebenes virkninger - her først og fremmest på produktion og beskæftigelse. Men netop denne pragmatiske krisepolitik betyder, at Socialdemokratiets proklamationer af det planøkonomiske i statsindgrebene bliver tilsvarende vagt og upræcist. Socialdemokratiet fastholdt opfattelsen af det planøkonomiske i de statslige indgreb i 30'erne; det blev således i partihistorien fra 1955 formuleret: »Man marcherede så at sige med fuld musik ind i den forkætrede planøkonomiske tidsalder. Det første skridt blev taget med valutaloven, og de næste med de love, som monopoliserede visse produktioner for danske virksomheder og regulerede andre, fremkaldte »kunstigt« forhøjede priser og gav statsmagten en central plads blandt det økonomiske livs kommandoposter.«⁶³ Det var primært i valutacentralen og dele af landbrugsstøtten. Socialdemokratiet så de planøkonomiske elementer. Men ved kun at bevæge sig på forplanet (det forhold at staten overhovedet griber ind) og ikke indholdsmæssigt analysere, hvorledes disse indgreb var nødvendiggjort af modsætninger i den danske økonomi, måtte også planøkonomitankerne blive tilsvarende abstrakte og indholdsløse.

Valutacentralen var, som vi så under afsnit 2, primært bestemt som en nødforanstaltning til sikring af den danske økonomi ved først og fremmest at sikre landbrugets eksportinteresser og den for dansk økonomi helt afgørende råstoftilførsel.

I valutacentralen og i den kontrol og regulering, der blev lagt staten i hænde, så socialdemokratiet en mulighed for »at sikre en planmæssig, kontrolleret produktion og omsætning,«⁶⁴ idet især valutacentralen blev betragtet som et udtryk for den kapitalistiske frikonkurrences fallit. »Frihandelen og det gamle liberale system er brudt sammen, og i alle lande søger man at opbygge et nyt system. Fælles for alle lande er, uden hensyn til politiske standpunkter, at man er slået ind på planøkonomi med beskyttelse af egen-produktion og kontrol med handlen. Verdenskrisen har nødvendiggjort denne antikapitalistiske udvikling, og det er selvfølgelig en opgave for Socialdemokratiet at bidrage til at befordre denne udvikling i den kommende tid, som det allerede er sket i de kriseår, der nu er forløbne.«⁶⁵

Her bliver det positive og planmæssige i valutacentralen gjort til et spørgsmål om beskyttelse af egenproduktionen, og dermed forøgelsen af beskæftigelsen i håndværk og industri. At tale om en »antikapitalistisk udvikling« i denne sammenhæng står i skærende modsætning til den stabilisering af selve strukturen inden for den industrielle kapital, som bla. valutacentralen var medvirkende til. (Hvis der da ikke med »antikapitalistisk udvikling« tænkes på en hæmning af de kriserensende processer i form af en udstrakt kapitaldestruktion, kapitalkoncentration og forøgelse af arbejdets produktivkraft?)

Det modsætningsfyldte i denne »planøkonomi« kommer til udtryk i den socialdemokratiske politiks gennemslagsmuligheder - og begrænsninger over for arbejderklassen. På den ene side må den forøgede beskæftigelse have haft en umiddelbar gennemslagskraft i forhold til arbejderklassen under en arbejdsløshed på 100.000 til 150.000, men på den anden side satte den økonomiske-politiske stabilisering af den danske kapitalisme (og den uforandrede kapitalstruktur m.m.) absolutte grænser for arbejderklassens *lønfremgang* og dermed for den socialdemokratiske politiks muligheder for at sikre arbejderklassen materiel fremgang.

Under overskriften »Planøkonomi i landbruget« skriver Hartvig Frisch om de gennemførte støtteforanstaltninger til fordel for landbruget: »Vi var altså nået til ved begyndelsen af året 1934 at staten direkte regulerede eller gav tilskud til svineproduktion, koholdet, kornavlén, mejeribrugét, sukkerroedyrkingen og kartoffelavlén, rent bortset fra den kolossale indirekte beskyttelse, der lå i, at al indførsel af udenlandske landbrugsprodukter nu var forbudt.⁶⁶ Også hos Frisch er bevægelsen bort fra den liberale markedsøkonomi et udtryk for planøkonomi, idet »det danske samfund allerede i 1934 havde fjernet sig milevidt fra den liberale økonomi.«⁶⁷

Jeg er ikke i stand til at afgøre, hvilke effekter den førte krisepolitik med støtte til landbruget fik på en evt. omstrukturering i landbruget. På den ene side lå der i de specielle landbrugsordninger (og her især kornordningen) en favorisering af de store kornsælgende landbrug, mens henstandslovgivningen og lettelsen af gældsforpligtigelserne⁶⁸ på den anden side må have betydet relativt mest for de små brug. Men det, der kan fremhæves i den socialdemokratiske krisepolitik i forhold til landbruget, er de forandrede alliancebestræbelser i forhold til landbrugserhvervet. Frem til verdenskrisen havde Socialdemokratiet primært sigtet på en alliance med de mindste brug og landarbejderne (bla. i form af et parlamentarisk samarbejde med Det radikale Venstre). Socialdemokratiet havde her primært i jordspørgsmålet betonet udstykningen som et middel til at formindske arbejdsløsheden.⁶⁹ Men med forsvaret for den nationale økonomi og landbrugets eksportinteresser i begyndelsen af 30'erne udtrykte den førte krisepolitik alliancebestræbelser over for landbruget som sådan, dvs. over for alle selvstændige landmænd (lige undtagent de egentlige godsejere m.m.). Den socialdemokratiske krisepolitik i forhold til landbruget gav disse alliancebestræbelser en økonomisk grobund, idet især landbrugsordningerne betød en omfordeling til landbruget fra arbejderklassen (og forbrugerne som sådan) via disse ordningers prishævende effekter.

Forandringen i Socialdemokratiets politik på baggrund af de forandrede økonomiske og politiske forhold i perioden 1931-34 kom klarest til udtryk i

Socialdemokratiets manifest 1934 og på kongressen i Ålborg i 1935.⁷⁰ Sikringen af den nationale økonomi blev i Socialdemokratiets manifest formuleret i en egentlig »samfundspolitik« til genskabelse af »sunde og ordnede forhold i samfundet.«⁷¹

Denne samfundspolitik skulle bygge på det interessefællesskab, der eksisterede mellem »alle de befolkningslag, der lider under den af kapitalismen fremkaldte krise, til industriens og landbrugets arbejdere, til gårdmænd, husmænd, fiskere, tjenestemænd og næringsdrivende i handel og håndværk, til alle håndens og åndens arbejdere.«⁷² Manifestet henvendte sig til det arbejdende folk, der var »ramt af kapitalmagts krig mod det produktive arbejde.«⁷³

Indholdsmæssigt byggede denne samfundspolitik på en modsætning mellem de samfundsnedbrydende elementer i kapitalmagten (først og fremmest monopolkapitalen, bank- og finanskapitalen) på den ene side og den største del af befolkningen på den anden side (»som bygger deres liv på ærligt arbejde«⁷⁴)

Herved kunne manifestet opretholde dele af den hidtidige »socialistiske progressivitet« i kravene om: socialisering af banker (eller i hvert fald indflydelse og styring af kredit- og renteforhold), nedbringelse af rentebyrden og krav om lovgivning, hvor samfundet skulle sikres mod monopolernes førte prispolitik.

Denne samfundspolitik, der som mål satte sig en styrkelse og opbygning af samfundet og imødegåelse af krise og arbejdsløshed, var for Socialdemokratiet nødvendig for at stabilisere demokratiet og indeholdt som sådan vigtige elementer på vejen til socialisme. Netop bekæmpelsen af kommunisme og fascisme indgik som aktive elementer i disse bredest mulige alliancebestræbelser; »Vi bekæmper den diktaturbevægelse, der bærer navnet kommunismen, og vi bekæmper de forskellige former for fascisme, som nu også er dukket op her i landet.«⁷⁵

I formuleringen af dette folkefællesskab og med alliancebestræbelserne såvel overfor landbruget som småborgerskabet blev *socialpolitikken funktion for Socialdemokratiet en anden.*

I Socialdemokratiets pragmatiske politik, som her er skitseret, måtte socialpolitikken nødvendigvis indtage en central placering. Hvor socialpolitikken funktion tidligere bestod i en sikring af arbejderklassen og de ubemidlede under kapitalismen, blev *socialpolitikken for Socialdemokratiet* derudover et *element i samfundspolitikken* og dermed et vigtigt *led i alliancebestræbelserne* overfor småborgerskabet og landbruget. De politiske forudsætninger for forskydningen i socialpolitikken fra at være en egentlig arbejderlovgivning til at være en befolkningslovgivning blev således konstitueret i 30'erne.⁷⁶ Socialpolitikken væsentligste funktion blev herefter at bidrage til en mere retfærdig indkomstfordeling mellem de forskellige befolkningsgrupper.

For Socialdemokratiet betød sikringen af den nationale økonomi, sikringen af arbejdsfreden og sikringen af arbejderklassen primært i forbindelse med Kanslergadeforliget, at fagbevægelsens muligheder for at anvende strejkevåbnet i lønkampen blev afgørende begrænset. Det forandrede forhold mellem fagbevægelsen og den kapitalistiske stat, som herved blev konstitueret i 30'erne, blev således formidlet af den socialdemokratiske regering.

En vigtig forudsætning for at lønkampen kunne underlægges statslig styring

og rent faktisk underordnes den socialdemokratiske politisk-parlamentariske, må bla. søges i den styrke, den socialdemokratisk-reformistiske strategi var i besiddelse af i arbejderklassen. »Den klassisk reformistiske« strategi indeholdt allerede en deling mellem den politiske kamp og den økonomiske kamp, som det allerede er blevet pointeret.

Men netop i spørgsmålet om løndannelsen havde fagbevægelsen været principielt imod statslig lovgivning, da dette måtte betyde en overflødiggørelse af fagforeningernes væsentligste funktion i varetagelsen af arbejderklassens materielle reproduktion.

I forskellige europæiske lande (Tyskland, Italien m.m.) var der i begyndelsen af 30'erne en klar tendens til at gøre fagbevægelserne (og dermed lønfastsættelsen) til et led i den statslige organisation i de forskellige (fascistiske) korporationsordninger. I Danmark skete der også en øget integration af fagbevægelsen i den kapitalistiske stat, men det er afgørende vigtigt at slå fast, at denne integration foregik med Socialdemokratiets og fagbevægelsens aktive medvirken. Socialdemokratiet stemte således for f.eks. forligsmandsloven i rigsdagen, og fagbevægelsen havde i det forudgående forarbejde til loven i det store og hele fået sat sine interesser igennem.

For Socialdemokratiet betød disse statslige styringsmekanismer en styrkelse af den socialdemokratiske regering, og lovgivningen betød, som jeg har været inde på, en styrkelse af den reformistiske tendens i fagbevægelsen i form af centralisering af myndigheden hos DSF-ledelsen.

Statens forandrede rolle og i det hele taget det forandrede forhold mellem den danske kapitalistiske økonomi og staten, som det kom til udtryk med krisen og kriseindgrebene i 1931-34 betød således forandrede betingelser for arbejderklassens kamp og reproduktion. Men Socialdemokratiet (og Fagbevægelsens ledere) så disse forandrede betingelser i en større sammenhæng som et led i den forandrede socialdemokratiske politik og strategi. For Socialdemokratiet kom dette til udtryk i et krav til fagbevægelsen om at tænke politisk, dvs. se den faglige kamps muligheder og begrænsninger i lyset af den socialdemokratiske økonomiske politik og tage de nødvendige hensyn til den socialdemokratiske regering.

I forbindelse med den fuldt ud lovlige slagterikonflikt i 1934, hvor den socialdemokratiske regering simpelthen dekreterede tvungen voldgift, har man måske det bedste eksempel på, hvad den socialdemokratiske regerings krav til fagbevægelsen og de enkelte forbund om at tænke politisk mere konkret indebar. I Staunings majtale et par uger efter, at den tvungne voldgift havde stoppet slagterikonflikten og afgjort, at lønninger og arbejdstid skulle forlænges uforandret, formuleredes det således: »Vi lever, som sagt ikke længere under liberalismen, men under den kontrollerede og regulerede kapitalisme, hvor statsmagten kan træde op med hele sin autoritet. Dette gav sig for nylig udtryk overfor slagterierne og slagteriarbejderne, da en faglig konflikt imellem disse parter truede med at lamme vor, for hele det danske samfund så livsvigtige eksport af landbrugsprodukter til England. Begge disse parter, alle parter i vort folk, må lære at leve og indrette sig under vor tids ændrede forhold. Endnu mere end før gælder, at vi ikke kan tåle en undergravende forstyrrelse i vort produktionsliv, hvor betydende samfundsinteresser står på spil. ... 5000

slakteriarbejdere og 100 slagterier kan ikke få lov til at lamme vort lands økonomiske liv. Der strides ikke om enkelt-mandsinteresser, når det er samfundets vitaleste interesser der står på spil.«⁷⁷

Slakteriarbejdernes krav om arbejdstidsforkortelse og forhøjelse af lønningerne⁷⁸ på baggrund af det forcerede arbejdstempo og arbejdsløsheden indenfor slagterierne bliver karakteriseret som enkelt-mandsinteresser, der må underordnes samfundets interesser, der her identificeres med den socialdemokratiske regerings bestræbelser. P.g.a. slagteriernes særegne stilling og betydning for den danske eksport (og for den samlede nationale økonomi) forskydes slakteriarbejdernes umiddelbare krav i lønkampen til den politiske og statslige tvangslovgivnings område. For Socialdemokratiet foregår varetagelsen af arbejderklassens interesser som helhed- »under den kontrollerede og regulerede kapitalisme«- som et led i den socialdemokratiske økonomiske politik, specielt ved en forøgelse af produktion og beskæftigelse i håndværk og industri. Staudning fremhævede til stadighed de fælles interesser mellem landbruget og arbejderklassen, hvor opretholdelsen af landbruget og sikringen af landbrugseksporten var den absolutte betingelse for udvikling og sikring af produktion og beskæftigelse i andre erhverv: »det bør ikke glemmes i en arbejderforsamling, at alle andre erhverv og alle arbejdere er uløseligt knyttede til og interesserede i danske landbrugs opretholdelse og udvikling.«⁷⁹

I de socialdemokratiske planøkonomitancker var kontrollen med såvel erhvervene som fagbevægelsen en nødvendighed, og der blev således rejst krav til alle parter på arbejdsmarkedet om at vise de nødvendige samfundshensyn; »i samme omfang som staten må gribe ind på økonomiske og produktive områder, vil det blive ubetinget nødvendigt, at arbejdsgiverne og arbejdernes organisationer bringes til at tage de nødvendige samfundshensyn, som forholdene måtte kræve.«⁸⁰ Men fagbevægelsens muligheder for at tænke politisk i forhold til den socialdemokratiske politik og især i forhold til beskæftigelsesproblemet bestod primært i opretholdelsen af arbejdsfred og løntilbageholdenhed ved overenskomsterne; direkte indflydelse på beskæftigelsespolitikken var der ikke tale om. I denne sammenhæng er det vigtigt at nævne oprettelsen af »Arbejderbevægelsens erhvervsråd« i 1936, der kan ses som fagbevægelsens forsøg på at få indflydelse på den økonomiske politik bl.a. via repræsentation i kommissioner m.m. på lige fod med Industrirådet og Grossersocietetet. »Arbejderbevægelsens erhvervsråd« blev således repræsenteret i valutacentralen, hvilket allerede var effektueret for de forskellige erhvervsorganisationer i 1935.

Formelt ligestilles lønarbejder- og kapitalinteresser således i den socialdemokratiske politik, hvilket i spørgsmålet om repræsentation i valutacentralen kom til udtryk i en udbygning af classesamarbejdet. Bag denne formelle ligestilling af lønarbejder- og kapitalinteresser i statsligt regi ligger den socialdemokratiske opfattelse af staten som hævet over de egentlige modsætninger i samfundet og de reelle udbytningsforhold i den kapitalistiske produktion.

At Socialdemokratiet opfattede de omfattende statslige indgreb i økonomien som et skridt i retning af planøkonomi og socialisme har jeg været inde på. Jeg har ligeledes berørt, hvor upræcist begrebet planøkonomi blev brugt, og hos Staudning kommer den totale forvirring til udtryk i anvendelsen af begrebet socialisering. I forbindelse med en omtale af strejke- og lockoutloven

fra 1933, den tvungne voldgift i slagterikonflikten og forligsmandsloven fra 1934 foretages der en sammenkobling til de øvrige statsindgreb: »Når samfundsfunktionerne socialiseres, som tilfældet er, må også fagforeningerne socialiseres. Deres opgave har altid været social- samfundsmæssig, og den opgave træder stærkere frem nu end før.«⁸¹

Det reelle i denne »socialisering« af fagbevægelsen er igen underordningen og sammenkoblingen af den økonomiske kamps muligheder i forhold til den socialdemokratiske politik.

Med den socialdemokratiske regeringskontrol over det økonomiske liv ville arbejderklassen kunne nå de samme sociale fremskridt ad politisk vej, som kostbare arbejdskampe hidtil havde bragt, og hvis en egentlig løntilbageholdenhed var nødvendig i forhold til stabiliseringen og planlægningen af økonomien kunne dette kompenseres via sociale forbedringer. Stauning (igen) taler om denne sammenkobling af sociale fremskridt og lønudvikling i forbindelse med fagforeningernes interesse i den økonomiske politik: »Det er og må fremdeles være organisationernes opgave at øve indflydelse på fordelingen af produktionens udbytte, men det sker i vore dage ad forskellige veje. *Arbejdsløshedsens ophævelse, sikring af beskæftigelse, udvidelse af sociale rettigheder og retfærdig fordeling af skattebyrden kan være lige så gode foranstaltninger som udbytte af en lønbevægelse.* Naturligvis bør det hele gå hånd i hånd, og derfor er tiden inde til styrkelse af samarbejdet mellem fagorganisationerne og det socialdemokratiske parti ikke til svækkelse eller opløsning.«⁸²

I en vurdering af den danske reformismes karakter i 30'erne er det afgørende vigtigt at se, hvorledes *de reale sociale forbedringer*, som fandt sted i 30'erne, var et led i den socialdemokratiske (samfunds)politik, og herunder et aktivt led i forsøget på at *inddæmme oppositionen i arbejderklassen*.

Men statens forandrede rolle og den faglige kamps underordning under den socialdemokratiske økonomiske politik muliggøres denne systematiske sammenkobling mellem løndannelsen og lønudviklingen på den ene side og de statslige beskæftigelsesmæssige- og sociale foranstaltninger på den anden side.

Forudsætningen for denne sammenkobling var fagbevægelsens solidaritet med den socialdemokratiske politik og den socialdemokratiske kontrol med og styrke i arbejderklassen.

Var forudsætningen for denne »statsliggørelse« af selve løndannelsen primært grundet i den reformistiske dominans i arbejderklassen, så resulterede de beskæftigelsesmæssige - og sociale foranstaltninger på den anden side i en stabilisering af denne dominans i arbejderklassen bl.a. i kraft af en styrkelse af solidariteten mellem de beskæftigede og de arbejdsløse.

Denne tese vil i det følgende blive kort begrundet i nogle sociale og reproduktionsmæssige forandringer for arbejderklassen i 30'erne.

DE FORANDREDE BETINGELSER FOR ARBEJDERKLASSENS REPRODUKTION OG STABILISERINGEN AF DEN REFORMISTISKE DOMINANS I ARBEJDERKLASSEN

En væsentlig begrænsning i det følgende er den manglende analyse og vurdering af modsætningerne i arbejderklassen, og dermed en egentlig begrundelse for styrken og karakteren i oppositionsdannelsen til den reformistiske kurs i arbejderklassen, som fandt sted i 30'erne -(bl.a. på baggrund af den økonomiske krise og de statslige kriseindgreb).⁸³

I denne sammenhæng skal stabiliseringen af den reformistiske dominans i arbejderklassen i 30'erne, *hverken* ses som et resultat af den generelle kommunisthætz fra socialdemokratiets og fagbevægelsens side via de dertil oprettede organer: Hovedorganisationernes Agitationskommite fra 1933 eller Hovedorganisationernes Informations- og Propaganda Afdeling, som den kom til at hedde fra 1935; *eller* som et resultat af de voldelige aktioner, der blev rettet mod f.eks. strejkende arbejdere, ved indsættelse af politi m.m. (Skønt disse foranstaltninger sikkert har haft en generel disciplinerende effekt.)

Mere væsentligt er det at se stabiliseringen af den reformistiske dominans som et resultat af de forandrede betingelser for arbejderklassens reproduktion og herunder socialdemokratiets og fagbevægelsens modforanstaltninger mod krisen, arbejdsløsheden og arbejderklassens (eller dele af arbejderklassen) reproduktionsproblemer.

1. fra socialdemokratiets side var der primært tale om:

a. forsvaret for arbejderklassens nominelle lønninger under krisens alvorligste fase fra 1932-34 - her først og fremmest i forbindelse med Kanslergadeforliget.

b. de statslige beskæftigelsesforanstaltninger⁸⁴

c. forandringer i den statslige socialpolitik: udvidelse af grundlaget for at få arbejdsløshedsunderstøttelse i begyndelsen af 30'erne; forhøjelsen af arbejdsløshedsunderstøttelsen i slutningen af 30'erne; indførelsen af 14 dages ferie; nedsættelse af pensionsalderen; og forskellige beskæftigelsesforanstaltninger for unge - og langvarigt arbejdsløse.

2. fra den socialdemokratiske fagbevægelses side var der tale om:

a. den direkte styrkelse, der lå i de forandrede sammenkædningsregler, afstemningsregler og forhandlingsregler, som det allerede er blevet pointeret.

b. fastholdelsen af kravet om nedsættelsen af arbejdstiden

c. opkomsten og effekten af den solidariske lønpolitik.

Jeg vil nu se lidt nøjere på punkterne 1c og 2b-c, men vil dog først ridse den historiske rækkefølge op for såvel det principielle i fagbevægelsens hovedkrav som for gennemførelsen af disse sociale foranstaltninger.

1. Med krisens gennemslag i den danske økonomi og industrikapitalens akkumulations- og profitabilitetsvanskeligheder især i perioden 1932-34 blev der sat en absolut grænse for lønstigninger og dermed forbedring af arbejderklassens reproduktionsniveau.

Frem til og med 1930 var pris- og lønbevægelserne resulteret i en kraftig

reallønsstigning for arbejderklassen som helhed grundet fastholdelse af de nominelle lønninger og faldende priser. Fra 1931-32 satte et kraftigt real-lønsfald ind; nominallønningerne blev opretholdt, men de kraftige prisstigninger, der væsentligst var betinget af de statslige kriseforanstaltninger til gavn for landbruget, betød en udhulning af reallønnen, og fra 1931-36 kan man således se et reallønsfald på ca. 10%.⁸⁵ Først med overenskomstforhandlingerne i 1938 lykkedes det at få nominallønsforhøjelser igennem, der var større end udhulningen af reallønnen »bag om ryggen« på arbejderklassen via prisstigningerne.

For den socialdemokratiske fagbevægelse var en opretholdelse af nominal-lønningerne i krisens værste år vigtig, da arbejdsgivernes løntrykspolitik umiddelbart blev hæmmet og konkurrencen indadtil i arbejderklassen blev formindsket. Fagbevægelsen støttede derfor denne opretholdelse af nominal-lønningerne (og sikringen af arbejdsfred) ved regeringens indgreb på arbejdsmarkedet for at hindre en egentlig lønkonkurrence i arbejderklassen. De sociale foranstaltninger i forhold til de arbejdsløse i perioden 1931-34 - som sagt primært i form af flest mulige af de arbejdsløse kunne opretholde en egentlig arbejdsløshedsunderstøttelse - må på samme måde have virket som en hindring på konkurrencen indadtil i arbejderklassen.

2. Den absolutte grænse for lønstigninger, der blev sat med krisen i den industrielle kapital i perioden 1931-34, og de snævre grænser, der eksisterede for lønstigninger i resten af 30'erne p.g.a. den ringe produktivitetsudvikling, betød, at fagbevægelsen fremsatte krav, der ikke var rettet direkte mod lønstigninger.

Dette kom til udtryk bl.a. i kravet om nedsættelse af arbejdstiden til 40 timer om ugen.

Som jeg senere skal komme ind på, kunne en generel arbejdstidsforkortelse ikke gennemføres under de givne økonomiske og politiske forhold.

3. De krav, som det derimod lykkedes for fagbevægelsen at få igennem i midten og slutningen af 30'erne var:
 - a) relative forbedringer for de lavest-lønnede fra og med overenskomsten i 1935 og hermed etableringen af den solidariske lønpolitik ved overenskomsterne i resten af 30'erne; og
 - b) forbedringer på det sociale område, som allerede er skitseret ovenfor.

4.1. Kravet om nedsættelse af arbejdstiden

I arbejdstidsspørgsmålet, som det udviklede sig i 30'erne, har man måske det bedste eksempel på, hvorledes fagbevægelsens krav blev underordnet den socialdemokratiske økonomiske politik, og hvorledes kravet om arbejdstidsnedsættelse blev sammenkoblet med og kompenseret af statslige socialpolitikforbedringer i form af nedsættelse af aldersrentegrænsen og indførelse af 14 dages ferie. Modsætningerne i arbejderklassen viste sig bl.a. i den forskellige forhold til spørgsmålet om nedsættelse af arbejdstiden. Hvor oppositionen i arbejderklassen i nedsættelsen af arbejdstiden med fuld lønkompensation kæmpede for en forbedring af arbejderklassens reproduktionsvilkår og i denne

kamp mod den danske industrikapital så arbejdstidsspørgsmålets »antikapitalistiske« karakter, drejede det sig for socialdemokratiet primært om at fordele arbejdsløsheden (og derfor var der heller ikke tale om fuld lønkompensation). De samvirkende Fagforbunds ledelse stod i dette spørgsmål i en slags mellemposition. På den ene side kunne DsF ikke acceptere en løntilbagegang for sine medlemmer p.g.a. det allerede eksisterende lønniveau for de lavest-lønnede (og herunder bl.a. arbejdsmændene), men på den anden side ville en fordeling af arbejdsløsheden styrke DsF's position ved overenskomstforhandlingerne overfor arbejdsgiverforeningen.

Oppositionen i arbejderklassen rejste kravet om arbejdstidsnedsættelse med fuld lønkompensation fra 1930-31. Det var primært de forskellige arbejdsløshedsbevægelser og DKP's faglige organ, den revolutionære fagopposition (RFO) der fremsatte kravet.⁸⁶ For oppositionen forenede dette krav hhv. de beskæftigede og de arbejdsløse i kampen mod den danske industrikapital, og kravet bredte sig med krisens uddybning i 1932-33 og den voksende arbejdsløshed. For arbejdsmændene havde der siden ca. 1925 eksisteret en »overarbejdsløshed«, og fra og med krisens uddybning i 1932-33 lå arbejdsmændenes arbejdsløshedsprocent mere end 10% højere end de øvrige arbejdes. På Fredericiakonferencen d. 6-7 juli 1934, der var »en bevægelse blandt arbejdsmændene«,⁸⁷ blev kravet om arbejdstidsforkortelse med fuld lønkompensation således rejst. I oktober 1934 afholdtes i forlængelse heraf en arbejdsløsheds- og fagforeningskonference i København (»Oktoberbevægelsen«), hvor »160 repræsentanter for 97 faglige organisationer, repræsenterende 55.215 fagorganiserede arbejdere«⁸⁸ bl.a. fastholdt kravet om arbejdstidens nedsættelse og vendte sig mod indholdet af det lovgivningsarbejde, der var på trapperne: »og vi vender os med vore organisationers fulde styrke mod ethvert forsøg på at gennemføre en arbejdstidsnedsættelse på arbejdernes bekostning og med tilskud til industrien, således som dette har været drøftet i forbindelse med arbejdsløshedsrådets undersøgelser.«⁸⁹ På møder i foråret 1932 mellem forretningsudvalget for DsF og bestyrelsen for den socialdemokratiske rigsdagsgruppe havde der vist sig visse modsætninger mellem socialdemokratiet og DsF.⁹⁰ Socialdemokratiet var gået stærkt ind for en deling af det eksisterende arbejde, men DsF kunne ikke gå ind for de socialdemokratiske planer om en arbejdstidsforkortelse med delvis kompensation. Steincke fremhævede på disse møder, »at kommunister og nazister ville vinde frem, hvis der intet skete.«⁹¹ Socialdemokratiet fremsatte derfor i 1933 forskellige forslag i rigsdagen til begrænsning af udbuddet af arbejdskraft. Forslaget til lov om forbud mod overarbejde var et af fagbevægelsens krav, og i samme forbindelse blev der fremsat lovforslag om 40 timers arbejdsuge ved visse offentlige og private arbejder, der blev udført i anledning af arbejdsløsheden (I dette forslag lagde socialdemokratiet op til en arbejdstidsforkortelse uden lønkompensation). Disse manøvrer på det parlamentariske plan for Socialdemokratiets side blev ikke gennemført p.g.a. det radikale-socialdemokratiske mindretal i landstinget, men der blev så nedsat det før omtalte udvalg under arbejdsløshedsrådet til at undersøge de generelle muligheder for en nedsættelse af arbejdstiden.

Kravet om nedsættelse af arbejdstiden gik således den »traditionelle-reformistiske vej«: fra at være et umiddelbart reproduktionskrav stillet af

arbejderklassen, via Socialdemokratiets manøvrer på den parlamentariske scene, for endelig i et ministerielt udvalg at blive behandlet »sagligt og realøkonomisk«.

»Arbejdsløshedsrådets betænkning af 24 marts 1934 vedrørende nedsættelse af arbejdstiden« og »Memorandum vedrørende arbejdstidsforkortelse«⁹² udgør grundlaget for denne »saglige og realøkonomiske« vurdering og for Socialdemokratiets forholden sig til arbejdstidsspørgsmålet.

Det principielle i disse ministerielle analyser skal her trækkes frem: *For det første* blev det forsøgt ved hjælp af økonomiske beregninger at etablere en direkte kobling mellem lønstigninger og den danske *industrikapitals* forskelligartede struktur m.h.p. at kunne bære en sådan lønstigning. *For det andet* blev der opereret med lønkompensation betalt af det offentlige ved overførsel af de sparede arbejdsløshedsmidler; altså et direkte løntilskud til industrikapitalen. Det problematiske ved en sådan ordning var de statslige midlers binding direkte til virksomhederne, og at staten derved mistede finansielle muligheder for at mildne arbejdsløsheden f.eks. via offentlige arbejder.

Jeg skal ikke her gå ind i en nøjere vurdering af den analyse, der ligger i betænkningerne om industrikapitalens muligheder for at kunne bære den lønforhøjelse, som en arbejdstidsforkortelse med lønkompensation ville betyde. Men Dich konkluderer, på baggrund af en analyse af den danske industrikapitals struktur,⁹³ at kun i industrier, der tilsammen beskæftigede ca 10.000 arbejdere⁹⁴ ville der kunne gennemføres en arbejdstidsforkortelse med kompensations betalt af arbejdsgiverne. Om gennemførelsen af en arbejdstidsforkortelse i begrænset omfang skriver Dich: »Allerede heri ligger en vis ulempe, idet konsekvensen af en sådan politik må blive, at der *opstår en ulighed arbejderne imellem*. En vis begrænset del af arbejderne og ikke altid dem, der er beskæftiget i fag med stor arbejdsløshed, opnår en indskrænkning af arbejdstiden, medens den største del af arbejderne arbejder på normal tid«⁹⁵

En generel arbejdstidsforkortelse var således ikke mulig, hvis hensynet til den industrielle kapitalers forskelligartede struktur skulle tilgodeses, og disse grænser i den kapitalistiske økonomi blev således blotlagt i disse analyser.

Socialdemokratiet opgav stort set efter denne betænkning i 1934 spørgsmålet om en generel arbejdstidsforkortelse som et middel til at formindske arbejdsløsheden, da en arbejdstidsforkortelse uden lønkompensation ville blive kraftigt imødegået fra Dsf og den samlede fagbevægelse.

Med det radikale-socialdemokratiske landstingsflertal fra 1936 blev de politiske begrænsninger for gennemførelsen af visse reformer til begrænsning af udbuddet af arbejdskraft imidlertid brudt, og den radikale-socialdemokratiske regering gennemførte:

1) Lov om nedsættelse af aldersrentegrænsen fra 65 til 60 år. Reduktionen af arbejdsudbuddet foregik her ved at de arbejdsløse over 60 år blev trukket fra arbejdsløshedskasserne (og arbejdsløshedsstatistikken) over i aldersrenten. Det umiddelbart nødvendige og mulige i denne lovgivning lå i »overarbejdsløsheden« for mænd og kvinder over 60 år,⁹⁶ og i at finansieringen af en sådan ordning hvilede, som aldersrenten i øvrigt, på stat og kommune.

2) Lov om forbud mod overarbejde, der ligeledes blev gennemført i 1937, hvis virkninger må betegnes som særdeles begrænsede; »det er en lov, der

formentlig vil reducere arbejdsløsheden med ca. 3000 personer.«⁹⁷

3) Gennemførelse af 12 dages ferie med løn var langt det vigtigste lovgivningsinitiativ i forhold til en begrænsning af udbuddet af arbejdskraft, og DsF betegner det, som »det største sociale fremskridt siden indførelsen af den 8 timers arbejdsdag.«⁹⁸ Hermed blev et af fagbevægelsens væsentligste krav opfyldt. For den danske industrikapital var gennemførelsen af ferielovgivningen omkostningsmæssigt af langt ringere omfang end en arbejdstidsnedsættelse fra 48 til 40 timer med fuld lønkomensation ville have været, da fagbevægelsen allerede havde tilkæmpet sig ferieordninger.⁹⁹ I 1936 havde således »61,6% af samtlige arbejdere ferieret,«¹⁰⁰ normalt på 1 uges varighed. Med ferieordningens gennemførelse fik alle lønarbejdere ret til ferie, og herigennem lykkedes det via *den socialdemokratiske reformpolitik* at inddæmme »det antikapitalistiske krav« om nedsættelse af arbejdstiden fra 48 til 40 timer.

4.2. Opkomsten af den solidariske lønpolitik

Den økonomiske krise havde sat absolutte grænser for lønstigninger for arbejderklassen. Fra DsF's side var strategien om opretholdelse af de nominelle lønninger blevet fulgt frem til overenskomstfornyelsen i 1936¹⁰¹ på trods af, at der »bag om ryggen« på arbejderklassen var foregået en udhulning af reallønningerne på ca. 10% p.g.a. de stigende priser.

På baggrund af industrikapitalens forbedrede vækstbetingelser og de forbedrede afsætnings- og profitabilitetsforhold og den stedfundne reallønsforringelse blev der fra DsF's side stillet krav om lønforhøjelser op til overenskomsten i 1936. DsF skriver selv i et opråb »til de danske arbejdere og den danske offentlighed« efter at forhandlingerne med arbejdsgiverne og forligsmandens mægling var brudt sammen:

»Under hele krisens forløb har fagorganisationerne vist megen resignation og i høj grad holdt krav tilbage, som med rette kunne være stillet. I år har man efter den stedfundne bedring i konjunkturerne stillet sig på det standpunkt, at i det mindste de lave lønninger fik en ringe lønforhøjelse, som de længe har tiltrængt.«¹⁰² Storkonflikten i 1936, der varede 5 uger, resulterede i, at den radikale-socialdemokratiske regering fremsatte forslag til standsning af konflikten ved lov. Resultatet blev dog at en voldgiftsret skulle træffe den endelige afgørelse på konflikten; en afgørelse, hvor forligsmandens forslag med tillæg til de lavest lønnede, i det store og hele blev stadfæstet. Ved overenskomstfornyelsen i 1937 ville arbejdsgiverne heller ikke acceptere DsF's beskedne krav. Mæglingsforslaget, der indeholdt timelønsforhøjelser på »2-7 øre, med mest til de lave time-fortjenester«¹⁰³, blev forkastet af arbejdsgiverne, men ophøjet til lov af den radikale-socialdemokratiske regering. DsF udtalte efter mæglingsforslagets forkastelse bla.: »Arbejderorganisationerne har så sandt at sige ikke tiltrådt disse mæglingsforslag af hensyn til den økonomiske vinding, der herigennem er opnået, thi de indeholdte lønresultater er af så beskedne størrelse, at de ikke i tilstrækkelig grad opvejer den stedfundne prisstigning på leveomkostningerne, og arbejderne har da også kun vedtaget disse forslag af hensyn til den skade, de almindelige erhvervsmæssige vilkår her i landet ville lide under

en arbejdskamp med alle dens ødelæggende virkninger.«¹⁰⁴ Først ved overenskomstforhandlingerne i 1938 lykkedes det at få standset reallønsfaldet, idet nominallønsforhøjelserne blev af en sådan størrelse, at prisstigningerne blev godt og vel kompenseret.

Det principielle i DsF's strategi ved overenskomstsituationerne fra 1935-39 var:

For det første et forsøg på fra fagbevægelsens side at knytte lønudviklingen til prisudviklingen for via et pristalsindeks at sikre opretholdelse af den reelle købeevne. Det blev først formelt etableret i forbindelse med en overenskomst mellem DsF og arbejdsgiverne i oktober 1939.

For det andet udviste DsF »samfundssind« ved sin fortsatte løntilbageholdenhed og i forsøget på at undgå omfattende arbejdskampe.

For det tredje var overenskomstresultaterne i denne periode især præget af, at de reproduktionsproblemer, der især havde ramt de lavest lønnede via prisstigningerne, blev imødegået ved »den sociale linie i lønpolitikken«.

Man kan måske sige, at den solidariske lønpolitik, som den opstod i *den socialdemokratiske fagbevægelses praksis* i midten af 30'erne, må forstås som *solidarisk i dobbelt forstand*: På den ene side som solidarisk med den socialdemokratiske regerings beskæftigelsesfremmende politik¹⁰⁵ (og herigennem også solidarisk med det danske erhvervslivs betingelser), og på den anden side i den mere normale betydning af solidarisk lønpolitik: solidariteten indadtil i arbejderklassen mellem de højere lønnede og de lavest lønnede med henblik på en lønudjævning i arbejderklassen.

Hvor den svenske fagbevægelse førte en teoretisk-strategisk diskussion om den fremtidige linie i lønpolitikken på baggrund af krisen i den svenske økonomi, de statslige kriseindgreb med det svenske socialdemokrati som statsbærende parti,¹⁰⁶ er det bemærkelsesværdigt, at den solidariske lønpolitik i Danmark *ikke blev formuleret* som en egentlig lønpolitisk strategi fra fagbevægelsens side i 30'erne.

I DsF's 50 års jubilæumsmanifest fra 1948 »Under samvirkets flag« søges den førte lønpolitik og løntilbageholdenhed i 30'erne og under 2. verdenskrig legitimeret ved denne sociale linie: »Den solidariske lønpolitik vandt således sin sikre plads i fagbevægelsens virksomhed. Gang på gang så man i 30'erne, hvorledes der gennemførtes særlige løntillæg til de lavere lønnede«¹⁰⁷ Den solidariske lønpolitik blev ikke forsøgt sat ind i en økonomisk-politisk sammenhæng, men var i *DsF's selvforståelse* udtryk for enheden i fagbevægelsen; »Fagbevægelsen viste i dette, at man inden for sine egne rækker gennemførte den samme sociale linie, som man krævede gennemført i samfundet som helhed.«¹⁰⁸, og videre »Intet viser måske mere end den solidariske lønpolitik størrelsen af det socialistisk prægede mentalitetsskifte, som havde fundet sted inden for dansk fagbevægelse siden århundredeskiftet.«¹⁰⁹

Der var rent faktisk tale om en jævning af lønforskellene inden for arbejderklassen i 30'erne i form af et mindre fald i reallønnen for visse dele af arbejderklassen. Medens de faglærte arbejdere i hele landet fra 1931-39 havde et reallønsfald på 9%, var reallønsfaldet for ufaglærte arbejdere i samme periode 6% og for kvindelige arbejdere 7%.¹¹⁰

Selvom der var tale om en relativ moderat lønudjævning, må denne udvik-

ling - sammenholdt med de statslige beskæftigelsesmæssige- og sociale foranstaltninger - have haft en vis effekt på stabiliteten indadtil i fagbevægelsen og DsF-ledelsens legitimitet og fastholdelse af den reformistiske dominans. Dette vil især gælde i forhold til arbejdsmændene og andre lavt-lønnede forbund.

Når DsF taler om den solidariske lønpolitik's betydning for »det socialistisk prægede mentalitetsskifte«, tolker jeg det netop som en styrkelse af den reformistiske dominans i arbejderklassen. DsF fremlagde ikke mulighederne og begrænsningerne i den økonomiske - og politiske situation i 30'erne for en lønudjævning i arbejderklassen, men betragtede det som udtryk for sin egen samfunds- og socialt bevidste politik. Men netop i den stabilisering af kapitalens struktur (problemer), som den økonomiske krise og kriseindgrebene resulterede i, lå de økonomiske muligheder for en vis lønudjævning i arbejderklassen, idet man må antage, at det var den mindre - og arbejdsintensive kapital, der først og fremmest blev sikret via valutacentralens importregulering og via de statslige beskæftigelsesforanstaltninger. Styrkelsen af DsF-ledelsen 30'erne igennem (bl.a. som vi har set i forbindelse med forligsmandsloven) betød endvidere, at DsF kunne forholde sig *taktisk* til det klassiske modsætningforhold i arbejderklassen mellem de faglærte - og de ufaglærte arbejdere ved at sikre de lavest lønnede ved overenskomsterne.

Den socialdemokratiske fagbevægelse så ikke disse forandringer i lønpolitikken i forhold til de politiske - og økonomiske forandringer i 30'erne. Der var således heller *ikke tale om etableringen af den solidariske lønpolitik som en egentlig klassesolidaritet*, der skulle bryde med den kapitalistiske produktions love, men som *led i en lønudjævning i arbejderklassen*.

5. AFSLUTNING

Inden for denne artikels rammer er det ikke muligt yderligere at fastlægge, hvorledes de forandrede økonomiske-politiske forhold muliggjorde denne stabilisering i den danske reformisme.

En uddybning på dette punkt måtte i første række tage sit udgangspunkt i en analyse af modsætningerne i arbejderklassen og de forskellige reproduktionsniveauer, som eksisterede for forskellige dele af arbejderklassen i 30'erne (f.eks. mellem de beskæftigede, de arbejdsløse i arbejdsløshedskasserne og de arbejdsløse under offentlig forsorg, men også løndifferentieringerne inden for den beskæftigede del af arbejderklassen).

I en analyse af modsætningerne i arbejderklassen måtte også differentieringen i den danske kapitalstruktur i højere grad inddrages og den proletariseringproces af overskudsbefolkningen på landet, som foregik med den kapitalistiske produktions udvikling i 30'erne. I organiseringen af det voksende antal lønarbejdere, såvel i fagbevægelsen som i arbejdsløshedskasserne (stigningen i antallet af medlemmer i arbejdsløshedskasserne udgjorde i 1930'erne ca. 70% fra 288.000 i 1930 til 497.000 i 1940), ligger endvidere væsentlige processer til en forståelse af den danske reformismes udvikling i 30'erne.

Herigennem kunne det modsætningsfyldte i Socialdemokratiets og fagbevægelsens sikring af arbejderklassens reproduktion i 30'erne yderligere fastlægges.

På den ene side fremtrådte begrænsningerne i den reformistiske politik umiddelbart i den gradvise forringelse af de beskæftigedes eksistensbetingelser, men på den anden side kunne et stadigt voksende antal lønarbejdere reproducere via arbejdslønnen, og endvidere foregik der en voksende statslige sikring af arbejdskraften via socialpolitikken og omfordelingen i arbejderklassen (bl.a. i udviklingen i arbejdsløshedsforsikringen).

Men udover en sådan evt. uddybning, mener jeg, den foregående beskrivelse og analyse er nødvendig og vigtig i en videre historisk undersøgelse af betingelserne for arbejderklassens kamp og reproduktion. Den faglige kamps underordning under den kapitalistiske stat var såvel under 2. verdenskrig (som det er det i dag) en udfoldelse af lønkampens underordning under den socialdemokratiske politik i 30'erne. Den direkte kobling mellem lønudvikling og sociale kompensationer bliver også et kendetegn for arbejderklassens reproduktionsbetingelser, (f.eks. i forbindelse med sygelønsordningens gennemførelse ved overenskomsten i 1956).

Noter

1. Dette er bl.a. nødvendiggjort af, at de få forsøg på marxistiske analyser af den statslige socialpolitik (og den statslige arbejdskraftreproduktion overhovedet), der er fortaget herhjemme, *enten* reducerer socialpolitikken til et blot og bart ideologisk spørgsmål («den herskende classes pacificeringsinstrument» o.lgn.) *eller* bevæger sig på et alment/begrebsligt niveau, hvor den egentlige analyse (forskningsproces) af udviklingstendenser i socialpolitikken kun antydes.
2. Verdenskrisens egentlige begrundelse i en overakkumulationskrise skal ikke her berøres. Det samme gælder for spørgsmålet om den danske kapitalismes binding til verdensmarkedet (især til den tyske - og engelske kapital) og de specifikke kriseårsager, der lå i den danske økonomi. I beskrivelsen af hovedpunkter i den statslige krisepolitik 1931-34 vil der dog indgå elementer til en analyse af den danske krisens specifikke træk.
3. Med statens forandrede rolle og den afgørende indgriben for at sikre kapitalens reproduktionsproces fremtrådte forholdet mellem økonomi og politik på en anden måde end tidligere i kapitalismens udvikling. I perioden omkring og efter verdenskrigen forandredes kapitalismen således i sine historiske og konkrete fremtrædelser, og i denne forstand kan man tale om, at kapitalismen gik over i en ny fase.
4. Denne reorganisering af produktions- og udbytningsbetingelserne for kapitalen er i den almindelige akkumulations- og kriseteori hos Marx begrebsliggjort i »de modvirkende tendenser til profittatens fald« (eller hvad man kunne kalde krisens rensende funktioner): forøget udbytning af arbejdskraften; øget koncentration og centralisation af kapitalen; kapitaldestruktion m.m. for at nævne de vigtigste. Konkret og historisk mener jeg, det er vigtigt at analysere, hvorledes disse processer kommer til udtryk i forandringer og modforanstaltninger i arbejderklassens politik og strategi.
5. Denne beskrivelse hviler primært på: Kjeld Phillip: »En fremstilling af den danske kriselovgivning 1931-38«, og Chr. Breinholt: Krisen i 30'erne og socialdemokratiet.
6. Landbrugseksportens andel af den samlede eksport udgjorde i 1930: 78% (Dybdahl m.fl.: Krisen i Danmark, s. 51); landbrugets andel af den samlede bruttofaktorindkomst udgjorde i 1930: 21% (Sv. Å. Hansen: Økonomiske vækst i Danmark, II, s. 211 og s. 219); og landbrugets andel af den samlede arbejdsstyrke udgjorde i 1930: 32,9% (Sv. Å. Hansen, s. 203). Fra 1930-39 faldt landbrugets andel af bruttofaktorindkomsten fra 21,1% til 18,6%, og landbrugets andel af den samlede arbejdsstyrke faldt fra 32,9% til 28,3%.
7. I forbindelse med Kanslergadeforliget i januar 1933 fik man en ny devaluering, se 2.3.
8. Videre om valutacentralen, se nedenfor under 2.2. og 3.

9. Å. Friis m.fl.: Schultz Danmarkshistorie, bind VI, s. 303
10. om landbrugets forrentningsprocent i perioden 1925/26 til 1938/39 se Friis. m.fl.: s. 339 og Dybdahl m.fl.: s. 88
11. Sv. Å. Hansen, s. 243
12. Friis m.fl. s. 334
13. Erik Ib Schmidt: Landbruget i krise. Denne bog er vel nok det bedste forsøg på en analyse af kapitalstrukturen i landbruget og landbrugskrisen i 30'erne.
14. op.cit. s. 41
15. Disse sociale problemer for hhv. husmændene og landbrugets lønnede arbejdskraft, der så at sige lå immanent i den danske landbrugsstruktur, vil ikke her blive uddybet. Men det udgør for mig at se et forskningsrelevant socialpolitikemne, bl.a. med henblik på de fascistiske tendenser i det agrare småborgerskab. Det ville endvidere være vigtigt at se, hvorledes de statslige indgreb til fordel for landbruget 30'erne igennem også var indgreb i i forhold til den klassedeling, som eksisterede i landbruget.
16. I perioden 1929/30 til 1932/33 er nedgangen i landbrugets arbejdskraft alene anslået til 21.000 - se Ludvig Christensen: »Sociale opgaver under den økonomiske krise« i »Fagbevægelsen og de økonomiske problemer«, s. 76-77
17. Om det konkrete indhold i rækken af landbrugsordninger, f.eks. Otto Jensen og Viggo Molin Nielsen: Danmark under verdenskrisen 1929-39, s. 81-91 og Erik Schmidt, s. 93-105
18. Erik Ib Schmidt, s. 105
19. Landbrugets investeringer i bygninger og maskiner var i 1932 (og 1933) overhovedet de laveste for såvel 20'erne som for 30'erne, se Sv. Å. Hansen, s. 243
20. Om de direkte støtteforanstaltninger til håndværk og industri, f.eks. lov om driftslån til mindre erhvervsdrivende, se Jhs. Kjærbo: »Hvilke opgaver har staten overfor det kriseramte erhvervsliv? i materialesamlingen »Danmark for folket«, s. 108-127. Disse foranstaltninger var alle finansielt af begrænset omfang.
21. Industriens andel af bruttofaktorindkomsten var i 1930: 11,6% og i 1939: 15,5 & (Sv. Å. Hansen, s. 226 og s. 231); mængdemæssigt foregik der en stigning på 47% fra 1929 til 1939 (Sv. Å. Hansen, s. 41) og beskæftigelsesmæssigt en stigning på 45% fra 1930 til 1939 (Dybdahl m.fl. s. 159)
22. Erling Olsen: »Danmarks økonomiske historie siden 1750, Kbh. 1967.
23. op.cit.s. 137
24. Man må antage, at profitabiliteten i industrien - lige bortset fra de egentlige kriseår 1931-33 - 30'ernes igennem har været af en sådan størrelsesorden, at denne kvantitative vækst har været mulig. Dette peger også f.eks. aktiekursindekser og udtalelser fra industrirådet på.
25. Sv. Å. Hansen s. 66
26. Den kvantitative vækst fordeler sig ujævnt over de forskellige industrigrupper, og i grupper indenfor enkelte brancher (f.eks. jern og metal og ler og glas) er der formodentlig sket ret kraftige produktivitetsstigninger.
27. Sv. Å. Hansen s. 66
28. I rentesænkningspolitikken ser vi igen (som ved valutacentralen) et statsligt indgreb, der primært var rettet mod en nedbringelse af landbrugets udgifter via en konvertering af landbrugets prioritetsgæld, samtidig er en støtte til beskæftigelsen i håndværk og industri.
29. Chr. Breinholdt: op cit. kap. 4 s. 26
30. Oluf Bertholt m.fl.: »En bygning vi rejser« bind 2, s. 222.
31. Sv. Å. Hansen: s. 78
32. Se F. Zeuten: Arbejdsløn og arbejdsløshed, s. 246-47 og J. S. Dich: Arbejdsløshedspøblemet i Danmark 1930-38, s. 35
33. »En bygning vi rejser« II, s. 218
34. Kjeld Phillip: s. 70
35. At Kanslergædefortilget (kronesænkning og gennemførelsen af landbrugsordningerne) i sine konsekvenser betød prisstigninger på forbrugsgoder og dermed udhuling af reallønnen for arbejderklassen vil senere blive taget op.
36. Allerede i 1925 var der i forbindelse med storkonflikten dog udarbejdet lovforslag til konflikten afslutning fra den socialdemokratiske regerings side, og i forbindelse med slagteriarbejderkonflikten i 1932 havde der været tale om tvungen voldgift.
37. Fra »Arbejderne og krisen« s. 51

38. O. Bertolt: Fagforeningskundskab, s. 74
39. Ved indførelsen af nye forhandlingsregler mellem arbejdsgiverforeningen og DsF (ved forligsmændens hjælp) i 1936 blev centraliseringen i DsF styrket.
40. Otto Jensen: Forligsmandsloven, dens forudsætninger og perspektiver i »Arbejderne og krisen« s. 120.
41. Den ekstraordinære arbejdsløshedshjælp - ud over den ordinære forsikring - udgjorde fra det første kriseforlig i oktober 1931 og frem til socialreformens ikrafttræden i oktober 1933 et sted mellem 100-130 mill. kr. afhængig af hvilke foranstaltninger der medregnes; se O. Bertolt: Arbejdsløsheden og arbejdstidens nedsættelse, »Arbejderne og krisen« s. 140-41.
42. K. K. Steincke: Socialreformen, en kortfattet oversigt, s. 22
43. op. cit. s. 23
44. Med fortsættelseskasserne kunne der ydes arbejdsløshedsunderstøttelse i indtil 70 dage
45. Socialreformen bestod i en administrativ forenkling og sammendragning af ca. 50 hidtidige love og bestemmelser i 4 hovedlove - 3 forsikringslove og 1 forsorgslov: 1) ulykkesforsikringen, 2) arbejdsløshedsforsikringen, 3) folkeforsikringen og 4) lov om offentlig forsorg. Normalt karakteriseres socialreformen som en overgang fra almisseprincip til retsprincip, og i relation til arbejdsløshedslovgivningen, som jeg ovenfor har behandlet, kan man generelt karakterisere socialreformen som en retsliggørelse af den statslige arbejdskraftreproduktion; en retsliggørelse som for så vidt kan ses som en parallel til retsliggørelsen af reguleringen af lønarbejder-kapitalforholdet på arbejdsmarkedet.
46. Lov om offentlig forsorg blev delt op i tre dele alt efter trangens karakter: a) særhjælp, b) kommunchjælp og c) fattighjælp. - Fattighjælps virkninger (fortabelse af valgret m.m.) var stadig i kraft i denne socialreform - ganske vist i et langt mindre omfang.
47. Se f.eks. »Socialreformen med noter«, s. 247 eller R. Mikkelsen: Socialreformen, s. 33.
48. R. Mikkelsen: s. 8.
49. K. K. Steincke: s. 65.
50. op. cit. s. 65-66.
51. Det er for mig at se vigtigt, at socialpolitikforandringer analyseres i sine totale samfundsmæssige sammenhænge - som et led i arbejdskraftens reproduktion som sådan. Den statslige socialpolitik og arbejdskraftens reproduktion via de sociale ydelser må derfor nødvendigvis ses i forhold til arbejdskraftens reproduktion via arbejdslønnen.
52. Niels Ole Finnemann og Lars Torpe: Efterskrift til Deutschmann: Venstrekeynesianismen.
53. op.cit. s. 179
54. I denne faseopdeling medtænkes de specifikke økonomiske og politiske træk i for ringe grad. Dette gælder i mindre omfang »den kriseregulerende reformisme« i 30'erne.
55. Fra »En bygning vi rejser«, II s. 137 eller se Th. Stauning: »Danmarks fremtid«, tale på socialdemokratiets kongres 1927 i Claus Bryld: Det danske socialdemokrati og revisionismen s. 215-33.
56. Målt i forhold til den internationale kapital har denne proces nok været af begrænset omfang.
57. Ib Koldbjørn: Socialismens teori, s. 56.
58. F. J. Borgbjerg: Sociallovgivningen, fra protokol for den 20. socialdemokratiske partikonferens, 1927.
59. Det betyder selvfølgelig ikke, at socialdemokratiet ikke stadigt opfattede sig som et socialistisk parti, men at den teoretiske og strategiske debat ikke blev udviklet.
60. Socialdemokratiets manifest 1934 (Danmark for folket) her fra »Arbejderne og krisen«, s. 13.
61. Fra »En bygning vi rejser«, II, s. 193.
62. op.cit. s. 193.
63. op.cit. s. 226
64. Socialdemokratiets manifest 1934, s. 12.
65. op. cit. s. 12-13.
66. Hartvig Frisch: »Fra krisepolitik til planøkonomi« i Socialisten, 1938, s. 91.
67. op. cit. s. 91.
68. Det kortsigtede i disse kriseforanstaltninger til løsning af gældsspørgsmålet i landbruget kommer til udtryk i, at denne lovgivning samtidig var en støtte til bank- og lånekapitalen, som socialdemokratiet ellers proklamerede at ville bekæmpe/socialisere/kontrollere. Erik Ib Schmidt taler om »et tydeligt skridt i retning af at bevare og sikre kreditorerne deres tilgodehavende« (s. 109).

69. Erik Ib Schmidt, s. 68.
70. I »En bygning vi rejser«, II udtrykkes denne forandring således: »Uden brud med fortiden, udtrykte arbejdsprogrammet en nyorientering, som havde rod i udviklingen ude og hjemme, og i de erfaringer, partiet kunne drage af denne udvikling (s. 245).
71. Socialdemokratiets manifest 1934, s. 12.
72. op. cit. s. 12.
73. op. cit. s. 27.
74. op. cit. s. 27.
75. op. cit. s. 26.
76. Denne befolkningspolitiske linie i socialpolitikken kom i slutningen af 30'erne til udtryk i forskellig social lovgivning i tilknytning til befolkningskommissionens betænkninger, f.eks. lov til bekæmpelse af sygelighed og dødelighed blandt børn, lov om boligbyggeri og huslejenedsættelse for børnerige familier, mødrhjælpsinstitutionens oprettelse m.m.
77. fra »Arbejderne og krisen«, s. 33.
78. Om slagteriarbejderkonfliktens baggrund og forløb, se Knud Knudsen: Arbejdskampe i Danmark under verdenskrisen 1931-34, s. 88-99.
79. »Fagbevægelsen og de økonomiske problemer«, s. 28.
80. Chr. Christiansen: »Planøkonomi og organisation« i »Arbejderne og krisen«, s. 125.
81. fra »Arbejderne og krisen«, s. 56.
82. Th. Stauning: »Fagforeningerne og den nationale samfundspolitik«, i »Fagbevægelsen og de økonomiske problemer«, s. 26, (mine understregninger BR.)
83. Om DKP og DKP's faglige virksomhed i perioden 1930-35 se: Ove Bangsmark: DKP og den fagoppositionelle virksomhed i RFO ca. 1930-35 og Jørgen Bloch-Poulsen/Morten Thing: DKP's faglige politik 1930-35: Den revolutionære fagopposition.
84. De statslige midler til fremme af beskæftigelsen (især direkte statsarbejder, vej- og broarbejder) var i perioden 1930-35 af ret betydeligt omfang - i størrelsesordenen 500 mill kr. (»Arbejderne og krisen«, s. 134) svarende til de samlede statslige driftsudgifter i et enkelt år, f.eks. 1934/35 eller 1935/36.
85. Et groft indeks for den beskæftigede del af arbejderklassens reproduktionsniveau fås i den gennemsnitlige time- og realløn i håndværk og industri. Udviklingen 1930-39:

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
timeløn (øre)	132	132	129	129	131	132	133	136	143	147
realløn (øre)	160	170	166	162	158	154	153	151	156	157
pristal 1914 = 100	165	155	155	159	166	171	174	180	183	187

Kilde: Erling Olsen, s. 212.

86. Kravet blev også rejst på baggrund af rationaliseringsbølgen inden for den danske industri i midten og slutningen af 20'erne. Spørgsmålet om rationaliseringen var socialdemokraten Ernst Christiansen også inde på i en artikel i Socialisten 1930, »Omkring arbejdstidsproblemet«, s. 250-56.
87. Carl Heinrich Petersen: Fra klassekampens slagmark i Norden, s. 118.
88. Citeret fra den udsendte resolution: »Beslutninger på oktoberkonferencen«.
89. op. cit.
90. »En bygning vi rejser«, II, s. 202-03.
91. op. cit. s. 203.
92. Arbejdsledighedsrådets betænkning findes også i »Memorandum.« der er udformet af socialministeriets statsvidenskabelige konsulent Jørgen S. Dich, 1937.
93. Analysen af den danske industrikapitals struktur bliver her fortaget *såvel* med hensyn til de forskellige industriers evne til at kunne bære en lønforhøjelse - her foretages der beregninger over arbejdslønnsens andel af værditilvæksten inden for de forskellige brancher som et mål for denne bæreevne, *som* ud fra en opdeling i den danske kapital afsætnings- og konkurrenceforhold.
94. »Memorandum vedrørende arbejdstidsforkortelse«, s. 14.
95. op. cit. s. 34, mine understregninger B.R.
96. Kjeld Phillip, s. 296.
97. Ludvig Christiansen i »Fagbevægelsen og de økonomiske problemer«.

98. Beretning om DsF's virksomhed 1938, s. 16.
99. DsF havde i 1931 anbefalet forligsmandens mæglingforslag gennemført, da det indeholdt den principielle gennemførelse af 1 uges ferie - på trods af at dette var kombineret med lønnedskæringer på 5-8%.
100. »Under samvirkets flag«, s. 431-32.
101. I 1935 var der dog tale om små lønforbedringer, især for de lavest lønnede (O. Bertolt: Fagforeningskundskab, s. 76).
102. Beretning om DsF's virksomhed 1936, s. 80.
103. O. Bertolt: Fagforeningskundskab, s. 77.
104. Beretning om DsF's virksomhed 1937, s. 85.
105. Beskæftigelsespolitikens støtte især til mindre virksomheder betød samtidig en muliggørelse af den solidariske lønpolitik.
106. Se f.eks. S. Abrahamsen: Solidarisk lønpolitik, Socialt Tidsskrift, 1938, s. 360-66.
107. »Under samvirkets flag«, s. 186-87.
108. op.cit. s. 284.
109. op. cit. s. 474.
110. Her fra Beretning om DsF's virksomhed 1940, tabel IIIg - IIIi, s. 193-94.

LITTERATURLISTE:

1. »Arbejderne og krisen«, en materialesamling til brug i oplysningsarbejdet, AOF, Kbh. 1934.
2. Bangsmark, Ove: DKP og den fagoppositionelle virksomhed i RFO ca. 1930-35, speciale, Århus 1975.
3. Beretning om De samvirkende Fagforbunds virksomhed 1935-40.
4. Bertolt, Oluf m.fl.: »En bygning vi rejser« bind 2 og 3, Kbh. 1955.
5. Bertolt, Oluf: Fagforeningskundskab, 7 udg. Kbh. 1946.
6. Bloch-Poulsen, Jørgen og Thing, Morten: DKP's faglige politik 1930-35: Den revolutionære fagopposition, uden sted og år.
7. Brinholt, Chr.: Krisen i 1930'erne og socialdemokratiet, specialeopgave, Institut for Statskundskab, Århus u.år.
8. Bryld, Claus: Det danske socialdemokrati og revisionismen, bd. 2, GMT 1976.
9. »Danmarks erhvervsliv«, en materialesamling til brug i oplysningsarbejdet, AOF, Kbh. 1936.
10. »Danmark for folket«, en materialesamling til brug i oplysningsarbejdet, AOF, Kbh. 1936.
11. Dich, Jørgen S: Arbejdsløshedsproblemet i Danmark 1930-38, Kbh. 1939.
12. Dich, Jørgen S: Socialpolitikens udvikling, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1937, 4-3.
13. Dich, Jørgen S: Tvungen voldgift eller fagligt demokrati, Socialt Tidsskrift 12. årg. 1936.
14. Dybdahl, Vagn m.fl.: Krise i Danmark, Kbh. 1975.
15. »Fagbevægelsen og de økonomiske problemer«, en materialesamling til brug i oplysningsarbejdet, AOF, Kbh. 1975.
16. Finnemann, Niels Ole og Torpe, Lars: Faser i den danske reformismes udvikling, efterskrift til Deutschmann: Venstrekeynesianismen, Århus 1975.
17. Frisch, Hartvig: Fra krisepolitik til planøkonomi, i Socialisten 1938, s. 83-91 og s. 123-133.
18. Friis, Å.: Schultz Danmarkshistorie, bind VI, Kbh. 1943.
19. Galenson, Walter: Arbejder og arbejdsgiver i Danmark, Kbh. 1955.
20. Hansen, Sv. Å.: Økonomisk vækst i Danmark, bind 2, Kbh. 1974.
21. Jensen, Otto og Nielsen, Viggo Molin: Danmark under verdenskrisen 1929-39, en materialesamling til brug i oplysningsarbejdet, AOF, Kbh. 1938.
22. Knudsen, Knud: Arbejdskampe i Danmark under verdenskrisen 1931-34, speciale, Århus 1975.
23. Kolbjørn, Ib: Socialismens teori, 2. udg. Kbh. 1932.
24. »Memorandum vedrørende arbejdstidsforkortelse« (Jørgen S. Dich), trykt i socialministeriet, stemplet fortroligt, 1937 eller 1938? Heri er også indeholdt »Arbejdsløshedsrådets betænkning af 24. marts 1934 vedrørende nedsættelse af arbejdstiden.«
25. Mikkelsen, Robert: Socialreformen, Arbejderforlaget, 1934.
26. Olsen, Erling: Danmarks økonomiske historie siden 1750, Kbh. 1967.
27. Petersen, Carl Heinrich: Fra klassekampens slagmark i Norden, 2. udg. Århus 1975.
28. Phillip, Kjeld: En fremstilling af den danske kriselovgivning 1931-38, Kbh. 1939.

29. Schmidt, Erik Ib: Landbruget i krise, Mondes Forlag, Kbh. 1935
30. Socialreformen med noter, udg. af socialministeriet, Kbh. 1933
31. Socialt Tidsskrift: IX årg. 1933 afd. A-B, XXI årg. 1936 afd. A-B, XIV årg. 1938 afd. A-B
32. Steincke, K. K.: Socialreformen, en kortfattet oversigt, Kbh. 1933
33. »Under samvirkets flag«, DsF 1898-1948, Kbh. 1948
34. Zeuten, Frederik: Arbejdsløn og arbejdsløshed, Kbh. 1939

Summary:

By way of introduction the changed role of the state, the change in the politics and the strategy of the Social Democratic Party, and the changed conditions for the struggle and the reproduction of the working class in the 1930'ies is seen in relation to the penetration of the world crisis into Danish capitalism and the Danish economic crisis from 1931 to 1934.

In part II the extension and character of the state intervention is revealed especially in the description of the Exchange Office of June 1932 and the Kanslergade-compromise of January 1933. The importance of the governmental crisis-intervention to the stabilization of the Danish capital-structure is stressed. The conditions for the struggle of the working class were especially limited in connection with the extensive state intervention, and a direct connection was established between state intervention to secure the capitalistic economy on the one hand, and state determination of wages and social arrangements to secure the unemployed on the other.

Part III: The changed material conditions meant a change in the politics and strategy of the Social Democratic Party, and especially in the party's conception of the role of the trade unions and the function of social politics. To the Social Democratic Party the extensive state interventions were expressive of a movement away from free competition and anarchist capitalism towards planned economy and socialism, and as a natural part of the party's control of trade the interest of the trade unions had to be subordinated the politics and strategy of the party. In the party's economic policy the protection of agriculture and especially the export of agricultural products was of primary importance to a development of production and employment in trade and industry. The Social Democratic policy of crisis effected a development in the production and employment of the industrial sector, but it was a development without a general increase in productivity and technological progress.

In part IV the changed conditions for the struggle and reproduction of the working class are analysed with the processes in mind which made possible a stabilization of the Social Democratic predominance in the working class. To the working class the economic crisis meant absolute limits to wage increases, and therefore the trade unions made demands which were not immediately connected with wage increases. The demand for a decrease in working hours from 48 hours to 40 hours was analysed with a view to the subordination of the demand to the economic policy of the Social Democratic Party and with a view to how this »anti-capitalistic« demand was connected with and replaced by various social arrangements. The emergence of the joint wage policy in the trade unions in the 30'ies is yet another example to the understanding of the stabilization of reformism in the working class on the background of the changed economic and political conditions.